

Gyűjtő: KISS GÓZSEF

Gyűjtés ideje: 1981.

TARTALOM: A TERÜLET HELYZETE A TELEPÜLÉSRENDSZERBEN,
A TERÜLET ÉS A NÉPSÉG ÉVREKÉNTI VÁLTOZÁSRENDSZERBEN

18 lap, 1 rajz, 3 lap melléklet + 2 féldoboz
melléklet nélkül

FÖLDRAJZI MUTATÓ: KISBAJOM

SZAKMUTATÓ: XXII, 4

PAPÍRIPARI VÁLLALAT

KISKUNHALASI GYÁRA

LELTÁRNOVÁCS

ÁTVEVETVE 20 EGYS. LTK. 4445.-os TÉTELE AVÓL

Kedves Árpikám !

A korábban megküldött kérdőívre küldöm az elkészített anyagot. Talán tudjátok majd, legalább is kisebb mértékben, használni. Másirányu elfoglaltságom miatt csak most került sor a legépelésre. Ha még valami kelle-
ne hozzá, írjátok meg s ha tudok, szívesen válaszolok.

Ehez most nem készítettem " Személyi Lap " -ot, majd egy másik alkalommal küldöm. Ha tudjátok, számítsátok be a jövő évi pályázathoz. De még majd valamit - ha erőm lesz hozzá - a jövő évben is készitek.

Különben jó vagyunk, csak a téltől félek, mert bizony az elég hosszú és nem lehet annyit kint mozogni. Ha Kaposvárrott járok, beszaladok Hozzátok.

Minden kedves ismerőst sok szeretettel köszöntök, Téged ölel

Pécs, 1979 nov.3.

öreg cimborád:

János

P:.....

S Z E M É L Y I L A P

az Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatra beküldött pálya -
munkához.

A pályázó neve és foglalkozása / tanulóknál osztálya is / : Kiss József
ny.ált.isk.igazgató.

Tanulóknál az iskola neve és címe:-----

A beküldött pályamunka címe: A temetők helyzete a településrendszerben,
a temetkezés módja a népesség szokás rendszerében.

A gyűjtés helye:/ helység, megye / ideje és egyéb körülményei: Kisbajom
és Kutas. Kisbajomban voltam 1936-1950 között tanító, majd Kutason 1950-
1971 között ált.isk.igazgató. Kisbajomban kántortanítóskodtam is, így is-
mertem és jelenleg is sok családot ismerek, hova évente szinte visszajá-
rok látogatóba.

A pályamunkában f e l h a s z n á l t irodalmi forrásmunkák / amennyiben
a pályamunkában nincsennek felhasználva / : Nem használtam.

Az adatközlők / akiktől a pályázó az anyagot gyűjtötte / személyi adatai
/ név,életkor,foglalkozás,lakhely / , amennyiben a pályamunkában nincsen-
nek feltüntetve:

Külön adatközlők nem voltak.

Részt vett-e a pályamunka valamilyen más / járási, tudományos, diákköri,
diáknapi, iskolai stb./ pályázaton ? Ha igen, melyiken és milyen ered -
ménnyel ?

Nem vett részt.

A pályázó további tervei / pályázati / : Megtörtént pajzánkódó történetek
Kutas környékén. Egy törzsökös parasztcsalád életének a megírása.

Milyen központilag szervezett kérdőíves adatgyűjtésben vett részt a folyó
évben ?

Nem vettem részt.

Kelt Pécs, 1981 július 4.

Tibor Szamuel
Aláírás:.....
Pontos cím: 7633 Pécs
Szamuely Tibor u. 1/b. I.6.

Kiss József ny.ig.: A temetők helyzete a településrendszerben, a temetkezés módja a népesség szokás-rendszerében./Kérdőíves p./
Központi kérdőíves válaszádról lévén szó; sokkal többet nemigen írhat a visszaemlékező; csupán néhány pontnál lehetett volna talán utólagos kutatást végezni.-Az egyes pontokra adott válaszok részletes és a hagyományoknak megfelelő.

Különös érdeme Kiss Józsefnek, hogy nem hagyta szó nélkül két olyan jeles névnek a megemlítését, mint Kacsóh Lajos és Vikár János. Ez utóbbi a híres néprajztudós, nyelvész, Vikár Béla édesapja, aki lelkészként működött Kutason 1867-1869 között, majd 1882-ben ismét visszahívták őt, s még néhány évig dolgozott ott bekövetkezett haláláig/valószínűleg 1884-85-ig/. Sirja a régi temető bejáratánál van aipja és a dolgozat írója által is említett Papp László honvéd-százados sirja között./Csak a teljesség kedvéért jegyezzük meg, hogy az akkor még elemi iskolás Vikár B. Kutason fejezte be tanulmányait és Pápára került/

Feltehetően igaza lehet a kutatónak abban a megállapításában, hogy a zeneszerző Kacsóh Pongrác elődjéről van szó az említett helyen.

A pályázathoz csatolt 3 fejfa rajza megfelelő; bár régebben többféle változatok is lehettek egy-egy formatipuson belül, amelyek valószínűleg már kiveszőben voltak a pályázó ottani kántorkodása idején is. A rozettás-leveles és szomorúfüzes díszítés mellett feltehetően úrvacsorai-kehely is előfordult a régebbi a fejfa "gombos", "vállas", vagy "csúcsos" részénél. Érdeemes lenne a régi üregbektől/esetleg képekről, egyéb adatok alapján/megtudni mind a fentieket, mind pedig azt, hogy a "gadar, padmalyos" sir csak a szülésben meghalt anya és csecsemő esetén volt-e meg, vagy egyáltalán nem volt a homokos talajviszonyok miatt?-Ugyanez vonatkozik a fiatalok, férfi, női sirjvek közti különbségére is. Az egyszerű sírfeliratok jók; nem tudom, rákérdezt-e arra, hogy az I. vil. háború után állított sírköveken voltak-e -a biblikus hatású felírásokon kívül- strófás szerkesztésű sirversek; Nem szokták-e a sírkövekbe beépíteni az elhunyt ovális-alakú fényképét,; a háboruban elhunytak sírkövén volt-e pl. katonasapka, kard, puska stb.?-Tudnak-e arról, hogy valamikor sirató-éneket recitált/volna; írtak-e halotti bússúztatókat a régi falusi rimfaragók, kántor stb?-A hirharanggal miként adták tudtára az alábbiakat: a pap elidült a halottas-házhoz, a halottal a háztól; kisgyermek, nő, vagy férfi halott volt a faluban/pl. kisharangozás 2 v. 3 verssel, nagyharangozás 2-3 verssel, összeharangozás; A gyászévfordulót jelezték-e harangozással stb?-Ezekre még érdekes lesz a továbbiakban rákérdezni a legrégebbi üregektől. A kiváló kutató alaposágát ismerve, bizonyára folytatja még a temetkezési szokások hiedelmi és egyéb körülményeit-mint ahogy azt a 44. pontban adott válaszában el is kezdte/pl. a visszatérő halotti lélek ellen való védekezés; a félősökkel megfogadták-e halott lábujját, ruháját stb.; agonizálás idején letették-e földre vagy egyébre; az órát leállították-e stb. Ezeket csupán kiegészítő kérdés-cént említettem meg.-Az írás egyébként kitűnő tájékoztatás ad. Díjazásra javaslom:

Együd. Árpád ig.h.

4445.

A temetők helyzete a településrendszerben,

a temetkezés módja a népesség szokás - rendszerében

K I S B A J O M

községben

Összeállította :

A handwritten signature in cursive script, which appears to read "Kiss József".

Kiss József

ny.ált.isk.igazgató.

P é c s

Szamuely Tibor u. 1/b. I.6.

7633

A temetők helyzete a településrendszerben, a temetkezés
módja a népesség szokás - rendszerében

K i s b a j o m

Nagyatádi járás, Somogy megye

1. Kisbajomban jelenleg 2 / kettő / temető van. Ismerünk egy harmadikat is, melyet úgy neveznek, hogy Ótemető.
2. Kisbajom - különösen a múlt században - majdnem teljes egészében a lakossága református vallású volt. Alig egy-két család, főleg a pásztorok és néhány iparos volt római katolikus vallású. Így az Ótemető kimondottan református jellegű volt a református egyház tulajdonában. Helye a község nyugati része, a korábban Tizennyolcnapos utcának - szegény emberek laktak benne zsuppos, kis ablakos házakban - nevezettel szemben. Ezt a temetőt ma teljes egészében akácok borítja. Egyetlen sírt még ma is gondoznak, Kacsóh Lajos ref. lelkes, a Dunántúli Református Egyházkerület főjegyzője, püspökhelyettes sírját, kinek márvány síremléke még ma is áll, aki 1877 január 10-én hunyt el. Kutatásaim eredményeként állítom, hogy Kacsóh Pongrác zeneszerző nagyapja volt.

A másik temető a község délnyugati részén van, néhány éve használaton kívül. Ebbe a temetőbe kezdetben külön temetkeztek a reformátusok s keleti részébe a más vallásúak. Ez a temető községi tulajdonban volt és van jelenleg is. Azonban idővel a külön temetkezést elhagyták, akkor már úgy temetkeztek, ahogyan a halálozás történt. Ebben a temetőben elég sok a jómóduak által állíttatott márvány sírkő és a sírt körülvevő díszes vaskerítés. Ez a temető nem volt bekerítve, hanem földhányás volt körülötte / sánc / s orgonabokrokkal körülvéve.

Amikor ez a temető betelt, akkor a községtől északnyugatra új temetkezési helyet jelöltek ki - 1965 körül - s itt már ravatalozót is építettek. Ez a temető dróthálóval be van kerítve.

3. A községben nem tudnak arról, hogy temető lett volna is valamikor a templom körül.
4. A jelenlegi temető kissé magasabb helyen van, mint a korábbiak voltak. Ez néhány méter szintkülönbséget jelent a korábbiakhoz képest. Legalacsonyabb helyen a másadszor említett van, bár annak idején mint kántortanító, nagyon sok temetésen ott voltam, de a legnedvesebb esztendőben sem tapasztaltam, hogy a megásott sirban valaha is víz lett volna. A talaj ugyanis eléggé homokos. A sírok a korábbi temetőkben csakugy, mint a jelenlegiben, kelet-nyugat tájolásuak.
5. A temetkezés rendje:
 - A halott bucsuztatása a háznál történt, míg korábban - a múlt században, de még e század elején is - a háznál csak énekeltek az iskolás gyermekek a kántor vezetésével és az ott megjelent gyászolók és a halottat kikisérő lakosság. Azután a koporsót kocsira tették s a templomhoz vitték. Ott az ugynevezett "cintériumba" tették a koporsót és a pap a templomban "prédikálta" el a halottat s bucsuztatta el a hozzátartozóktól.
 - A halott a ~~tábla~~ vagy az "első" szobában feküdt az ugynevezett "hidegágyon", melyre már felöltöztetve tették, vagy ahogy emlegették, "kinyújtóztatták". De ott volt a megvásárolt koporsó is, melybe a halottas lepedőn lévő halottat - a lepedő négy sarkát fogva - temetés előtt behelyezték. A szobában külön ravatal nem volt, a koporsót két hokkedlire vagy székre tették, míg a fedelét a falnak támasztották a szoba sarkában.
 - A virrasztásra meghívták a rokonokat, komákat, szomszédokat. De néhányan - főleg asszonyok - hívás nélkül is elmentek a "vérasztóba." Ott halottas könyvből énekeltek, vagy zsoltárokat, mint a XC. zsoltár, Te benned biztunk eleitől fogva, a XIII. zsoltár, Az Ur énnékem őriző pásztorom. Ezenkívül néhány olyan éneket, amit nagypénte-

ken és husvétkor szoktak énekelni.

Hogy a virrasztás hány éjjelen át történt, attól függött, hogy mikor történt a haláleset s a halottkém jelentése alapján mikorra engedélyezték a temetést. Ezt az is befolyásolta, hogy hol laktak az elhunyt rokonai s ha távolabb, mikorra tudták őket - legtöbbször valamelyik rokon által - személyesen értesíteni s mikorra tudtak azok megjönni a temetésre. Így aztán előfordult, hogy két éjszakán történt a virrasztás, de minden esetben éjfélig s akkor hazamentek, vagy ahogy emlegetni szokták, " elszéledtek a vérasztók." Nyáron, a nagy melegben arra törekedtek, hogy minél előbb meglegyen a temetés. Amíg a halott bent volt a szobában, addig az ablakok zárva voltak. Azonban amikor kivitték a halottat temetni, azonnal kinyitogatták az összes ablakot és az ajtót is.

a. Csak a fiatalokat - akár legény vagy leány volt az elhalt - vitték Szent Mihály lován. A leányt is legények vitték s utközben többször cserélték, nehogy nehéz legyen. Ilyenkor a kocsit közepén mentek, a hozzátartozók utánuk, míg a távolabbi rokonság és a " kikésérők " a járdán. A koporsót nem vivő legények a koporsó mellett mentek sötét, lehetőleg fekete ruhában, míg a leányok fehérbe öltözve. Ha legény volt a halott, vőlegényi bokrétát tűztek a ruhájára, ha pedig leány, akkor menyasszonyi koszorút tettek a fejére. Ha iskolás koru gyermek volt a halott és nem kellett neki nagy koporsó, akkor ~~annak~~ kétfelől erős fogantyút tettek a koporsóra és ketten a fogantyúnál fogva vitték. Fiataloknak a koporsóját fehér színűre festették be. Ugyanigy voltak a kisgyermeké is, akik még nem voltak iskoláskoruk. Ha csecsemő halt meg, vagy egészen piciny gyermek, annak a koporsóját valamelyik keresztanya, gyakran váltották is egymást menetközben, fejen, mint a vékát szokták, vitték ki a temetőbe.

b. A szegényebbeket parasztkocsin vitték. Arra tették fel a koporsót, a koporsó mellé a fejfát, a koporsóra pedig a koszorukat. Amelyik koszorú nem fért fel a kocsira, azokat kézbevéve vitték a rokonok. A koszorukat leinkább otthon kötötték s csak a jobbmóduak vettek ké -

szen mülevélből és müvirágból csinálva a koporsósnál. Fiatalabbnak lehetőleg fehér vagy halvány sárga virágut, idősebben lilát, öregebbnek feketét. Még szalagot is úgy választották meg, hogy az öregé fekete, a fiatalé fehér, a középkorúé pedig lila színű legyen. Általában papirból volt a szalag, arany vagy ezüst színű felirattal, de a gazdagabbak selyem szalagot vettek a koszorura. A szalagra mindenkor feliratták, hogy melyik család vette. Mert a temetés utáni napon a halott hozzátartozója - leánya, menyé, anyja, testvére - kiment a temetőbe, hogy " egy kicsit kiréjja magát hozzátartozója utáni bánatában " és " mögigazgassa a siron a koszorukat. " Valódi célja e látogatásnak az volt, hogy alaposan szemügyre vegyék, hogy melyik család milyen koszorut vett és tett a sirra. Ezt jól megjegyezték, mert úgy illett, hogy esetleges halálozás esetén legalább olyant kellett visszavinni. Otthon aztán meg is beszélte a család, hogy ki milyen koszorut vitt a halottra.

- c. Halottas vagy gyász kocsin - Szabásról vagy Lábodról hozták magán koporsóstól - csak a jobb módúakat vitték ki, mert a gyász kocsinak bérleti díja volt. Általában a koporsót, szempedeleket és koszorukat árusítóknak gyász kocsijuk is volt, valamint egyéb kellékek is, mint a ház ajtajára felakasztható fekete drapéria ezüst színű szegéllyel, rajta a kehely és valamilyen bibliai felirat.

Korábban a temetőben nem volt ravatalozó, csak az ugynevezett " hullaház ". Oda vitték ki az öngyilkosokat vagy esetleg meggyilkoltakat s azokat addig ott tartották, amíg a boncolás meg nem történt és a hatóság engedélyt nem adott a temetésre.

Kisbajomban az új temető megnyitása utáni években építettek megfelelő ravatalozót. Ma már ha valaki meghal, oda kiviszik, ott ravatalozzák fel s onnan is van a temetés. Amikor az új ravatalozó elkészült, erősen ellenállás volt, hogy mindjárt kivigyék a halottat és nem engedték a háztól való temetést. Elég sok vitája volt a községi vezetésnek, míg ma már megszokták és nincs ellenkezés.

Kisbajomban korábban - Molnár János ~~szék~~ - volt koporsósnak, de ez még a

Második világháboru előtti években.

A temetés idejét úgy határozták meg, hogy a rokonok, főleg a vidékiek megérkezessenek. Ha délelőtt volt a temetés, általában 11 óra tájban, délután pedig téli hónapokban 2 órakor, nyáron 3 órakor. Vasárnap délelőtt soha nem temettek. Ha délután - vasárnap - volt temetés, az 2 óra tájban volt. Ilyenkor istentisztelet alkalmával a pap a szószékről kihirdette, hogy a délutáni istentisztelet elmarad, mivel X. Y - nak lesz a temetése.

6. Kisbajomban a sírok hossza 220 cm, szélessége pedig 120-140 cm volt. Néha még ennél is szélesebb a felső része, mert a temető földje homokos volt s ezért ferdén / ségen / kellett lefelé ásni, nehogy beomoljék. Így a sír felső része szélesebb, az alja, ahová a koporsót elhelyezték, keskenyebb volt.
7. Kisbajomban nem volt mód arra, hogy a régi temetőben magasabb helyre temessék el a halottat. Nem emlékszem, hogy a megásott sírban valamikor is lett volna víz.
8. Egyes családok gondoltak arra, hogy a közeli hozzátartozók - férj, feleség, gyermek, szülők - egymás mellett legyenek eltemetve. Ezek a " helyet megváltották ", azaz külön fizettek érte az egyháznak s akkor nem volt szabad másnak a " megváltott hel " - re temetkezni. Kisbajomban a nem most használt temetőben alig egy-két családi sírbolt van. De azt megtették, hogy a kiásott sír oldalát kivájták, téglával kiboltozták s így a boltozat alá helyezték el a koporsót.
9. Azzal nem törődtek, hogy szegényebbek és gazdagabbak egymás mellé temetkezzenek. Azt, hogy vagyonosabbak, azzal mutatták ki, hogy vaskerítést csináltattak a sír körül, melybe valami diszfát, bokrot ültettek, később pedig márványkövet állítottak.
10. Korábban az öngyilkosokat a temető szélére temették el. Ugyancsak azokat is oda, akik esetleg megfagytak, vízbefultak és nem falubeliek voltak.
11. Temetőn kívüli temetkezésről nem hallottam. Néhány halottat a második világháboru ideje alatt - a község frontvonalba esett s a kiüri-

- téskor otthon maradt civil halottat, akit az akna vágott agyon, házá-
nak a telkén temették el. Ezeket később " felvették " s kivitték a te-
metőbe. De akad olyan is, aki mai napig is portáján van eltemetve. Ugy-
szintén van néhány katonasír - magyar és német - a faluban és a határ-
ban. Ezek közül néhány sír már el is pusztult, nem gondozta senki és
nem jelöli semmi a helyüket, mint a háboru után 10-15 esztendeig. De
a faluban a templomtól délre van hősi szovjet temető, ahol egyes sí-
rokban és nagy közös sírban vannak szovjet elesett katonák eltemetve.
Ezeket először a templom körül temették el s csak 1945 tavaszán és nya-
rán szedték őket fel és temették közös sírba. Ez a temető be van kerít-
ve, virágositva van és obelisz~~ket~~ emeltek a sír közepére. A tisztek
nevei márvány lapokra vannak felvésve. Van olyan, kinek hozzátartozó-
ja már több ízben is eljött és ilyen alkalomkor egy-egy hónapot itt
tölt a községben s naponta friss virágot visz elesett férje sírjára.
A falu északi részén van a bolgár temető, ahol elesett és összeszedett
bolgár katonákat temettek el. Ez is be van kerítve, rendszeresen gon-
dozva, virágositva s ugyancsak egy obeliszk van a sír közepén elhe-
lyezve. Nagyon sok bolgár küldöttség látogatta már meg ezt a temetőt.
12. A régi temetőben a gyermekeket külön parcellába temették. Elég sok ki-
sebb-nagyobb fejfa jelezte, hogy régebben, különösen az első világhá-
boru előtt milyen nagy volt a csecsemőhalandóság, de még az iskolásko-
ruak között is, sőt a felnőtté válás előtt is sok bejegyzés olvasható
akár az egyházi, akár az állami halotti anyakönyvekben. Olyan, hogy
gyermektemető, külön nem volt. A gyermekhalottaknál nem tettek különb-
séget, hogy esetleg vallásfelekezeti szerint temették volna el őket.
13. Nem temettek egy sírgödörbe halottat, legfeljebb akkor, ha valami sze-
remségtelenség folytán haltak el egyidőben. De egymásmellé, főleg házas-
társakat, igen. Ugyancsak piciny gyermeket is anyja mellé, ha az ne-
tán szülés alkalmával meghalt. Ilyenkor a kisgyermek koporsóját anyja
mellé tették mégpedig úgy, hogy a sír oldalát kissé kivájták s a kis
koporsót abba tették bele. De az is szokásban volt, hogy a csecsemő
koporsóját anyja lábához, keresztbe téve helyezték el a sírban. Az a-

azonban eléggé gyakori volt, hogyha férj és feleség hamar haltak el egymásután, akkor úgy ásták meg a sirt, hogy az előbb elhalt koporsóját lehetett látni s a később elhalt koporsója érintette a korábban elhaltét lent a sirgödörben.

14. Egymásfölé való temetés - sirgödörben - nem volt szokásban. Ez csak akkor, ha ugynevezett " kriptát " csináltattak s az akkora volt, hogy nem fértek a halottak koporsói egymás mellé, akkor erős vasgerendára helyezve a koporsót, tették az utóbb elhaltat föléje.
15. A sirgödört általában a komák, vagy idősebbeknél a " körösztgyerökök " szokták megásni. Ezeket valamelyik közeli hozzátartozó hívta meg. Ha a temetés délelőtt volt, akkor már előző nap, ha pedig délutánra esett, abban az esetben a kora délelőtti órákban. Annyian szoktak lenni, hogy időben el tudták készíteni. A sirásás közben ittak, vittek ki nekik bort a halottas háztól, s gyakorta emlegették az elhunyt jó tulajdonságait, nemegyszer mondva, hogy " az Isten nyugosztalja szögényt ". De ha az elhaltnak nem voltak komái, hozzátartozói, keresztfiai, akkor a szomszédok és a jó barátok ásták meg a sirt. Mintegy 10-15 esztendeje azonban már legtöbb halálozás alkalmával fogadott sirásókkal ásatják meg, mondogatván, hogy azoknak nem kell külön " készíteni ", ennivalóval traktálni őket. Ezek a fogadott sirásók a sirásási díjon kívül kapnak egy-két dl pálinkát és egy üveg bort, míg a komák és a keresztfiai már sirásás előtt is ettek, meg a tőron is ott voltak a halottasháznál.
16. Azt tartották, hogy a sir olyan mély legyen, mely szerint egy közepes nagyságu ember nem látszik ki belőle. Így kb. 170 cm mélységűre ásták ki.
17. A szólás- mondás is ugy járta, hogyha valakinek nem volt birtoka - földje -, akkor azt mondta: neki a temetőben van egy öl hosszú és fél öl széles földje. Ez az övé, ezt tőle senki el nem veheti. Így tehát olyan 2 méter hosszú és 1,2 méter szélesre ásták ki a sirt. Már említettem, hogy a régi temető homokos volt, így a szélessége fent nagyobb volt, mint az alján. De azt is szokták mondani, hogy

három lépés hosszú, másfél lépés széles a sir. / Egy lépést 70-75 cm-nek számítottak./

18. Mellékgödörös sirba csak piciny gyermekeket szülők mellé, esetleg feleséget. Másokat mellék gödörbe nem temettek.
19. Kisbajomban nem tettek különbséget, ha férfi vagy nő halt meg, hogy hová és miként temessék el. Általában egymásután, a halálozás sorrendjében temetkeztek. Abban az esetben volt ez másként, ha volt már előre megváltott sirhely hozzátartozók mellett.
20. A gyermeket, ha volt rá mód, szülők mellé, a csecsemőt - ha anyja is meghalt, amellé, ha a szülők éltek, külön helyre temették el. Arról nem tudok, hogy a nagyszülőkhöz temették volna.
21. A mostani temető előtti fel volt árkolva - " főböntöve' ", s belül orgonabokrokot - szelöncét - ültettek. De a déli részén fagyal bokrok voltak.

A jelenlegi temető már oszlopokon drótfonattal van bekerítve.

A régi temetőbe már annyian temetkeztek, hogy a bejárat előtt vetették le a kocsiról a koporsót s úgy vitték a sirok között két erős rudon, mert kocsi már nem tudott bemenni.

A jelenlegi temetőnek vaskapuja van s rendes ut vezet a ravatalozóig.

22. Kisbajomban gyümölcsfa nem volt a ~~koporsóban~~ temetőben. De volt néhány fenyőfa, szomorufűzfa, gledicsia / jézuskenyérfa /. Ezenkívül többféle bokor, így orgona, fagyal, tuja - ezt cidrusfának is neveztek -, a már nem használt részen magról kelt akác, ami az utóbbi időben nagyon elszaporodott s már nem tudták teljesen kiirtani.
23. A sirokra árvácskát, violát, törpe őszi rézsát ültettek. De többen az ugynevezett porcsint, mely a sirt teljesen befutotta s elborította. Ez szerette a homokos talajt, nem volt vizigényes. Gyakorta lehetett látni a fehér színű, ugynevezett fátyol virágot is. Egy-két helyen futó, az ugynevezett baba-rózsát is lehetett találni fehér és rózsaszinben. Aki sirkövet is állíttatott, annak a talpazatán vagy a mellette lévő virágtartóban volt a " kövi rózsa ", mely szá-

razság idején is hosszasan megmaradt vastag, pikkelyes leveleivel. Ennek a levelét szokták fülfájás esetén összetörni, levét ruhán át kicsavarni és a fülbe csepegtetni azzal, hogy ez a fülfájást megszünteti és a beteg fület meggyógyítja.

24. Kisbajomban a régi temetőben sem kereszt - nagyobb méretű fából vagy kőből - nem volt.
25. Mellékelve fejfa rajzok.
26. A fejfát különösebben nem nevezték, minthogy gyakran lehetett hallani így, hogy "fejefa." Egy-két alkalommal hallottam, hogy sirfa, de úgy is - ezt ugyan nem reformátusoktól -, hogy "sirköröszt", "sirkörösztfa." Ha elhalt kisgyermeknek nem készítettek fejfát, akkor úgy emlegették, hogy " táblát " tettek a fejéhez.
27. A fejfának van eleje, ezen van a csipkézés, gomb vagy " csücsök ", melyet úgy fűrészelték ki. A földben lévő része vagy annak kiálló kisebb része a fejfa " tüje " / töve /, melyet nem faragtak meg, hogy ne korhadjon / rohadjon / meg hamar. Ezt gyakran kátrányba mártották, illetve kátránnyal mázolták be.
- 28-29. A fejfáknál férfiakénál és a nőkénél nem volt különbség nagyságban. Férfiakéra felül gombot vágtak ki, míg a nőkén oldalt " csücsök " volt. A gyermekeké kisebb, alacsonyabb volt, vagy csak táblát készítettek. De úgy, hogy a felső részére négy-öt 6m-es lécet szegeztek, hogy a felírást - legalább is egy ideig - védje az esőtől, nehogy az " időnap előtt " lemossa.
30. A fejfákat külön festékekkel nem festették be. Korábban natur színben hagyták. Később azonban valami lakk félével - szintelen - vonták be. Ez bizonyos védelmet is nyújtott s hosszabb ideig el lehetett olvasni a felírást. Volt olyan, aki évente, miután gyökérkefével lekeféltte a fejfát, lakkal átmázolta, hogy fényes legyen s tovább tartson.
31. A fejfán nem jelölték a halál módját. Pl. hosszantartó betegség, hirtelen halál, öngyilkosság vagy gyilkosság, esetleg egyéb szerencsétlenség, pl. fáról való leesés, vizbafulás,
32. A fejfán diszítésül megtalálhatók a körzővel / cirklivel / felrajzolt

csillag, vagy a szomorufüz. Ezek mindenkor a fejfa felső részén voltak. A csillagot körbe foglalták. Ezenkívül a fejfa szélén és alján gömbölyített vésővel faragtak a 25. alatti vázlatos rajz szerint diszitést.

- 33-34. A politurozás a fejfa elkészülte után került rá, gyakran két-három rétegben is, hogy az tovább tartson. Gyorsan száradó politurt, lakkot használtak, melyet boltban vásároltak.
35. A diszitést mindenkor a homlokrészre karcolták, illetve vésték fel a felirat fölé. Nem nagy változatosságokat lehetett találni a fejfákra vésett diszitésekben. Ezenkívül inkább egyszerűek, mint változatos, gazdagabb mintákat véstek volna fel.
36. Általában néhány forma volt az uralkodó. Mást, nem megszokottat nem lehetett találni. Ugy tűnik, hogy idegen, illetve máshonnan hozott mintát nem alkalmaztak, nem készítettek máshol használatos fejfa típusokat, formákat.
37. -----
38. A fejfa anyagául kiszáradt tölgy vagy akácfaát használtak. Erdőirtások alkalmával már kiválasztották a fejfának való fát, amelyik görcsmentes volt, hogy jól ki lessen dolgozni s a betüket rávésni. Arra is ügyeltek, hogy a vastag fákat úgy hasítsák el, hogy a " szála " szépen hosszában legyen. Az így kiválasztott fát a félszerbe tették, hogy ott alaposan kiszáradjon. De nem egy helyen a pajta oldalára volt drótra felakasztva vagy a padlásra feltéve. Néha éveken, sőt 10-15 évig is szárították a fát, míg abból egyszer fejfát faragtak s a betüket rávésték. A fejfát úgy készítették, hogy az kb. 150 cm -re kiálljon a földből, tehát teljes nagyságban legyen legalább 220 cm nagyságu. Vastagsága 5-7 cm-nyi, míg szélessége / lapja / 25-30 cm között változott. Ha az alja elkorhadt, a fejfát akkor sem dobták el, hanem lejjebb ásták. Így néha már csak az eredeti nagyságának fele volt meg. Azt tartották, hogy a fejfát eldobni nem szabad, sem eltüzelni, mert aki a fejfát eldobja, arra baj vagy betegség száll, aki pedig a fejfát elégeti, az a tulvilágon sokat szenved tűzben. / Ez már a pkol-

lal és a purgatóriummal kapcsolatos./

39. Általában az alábbi szövegű és formájú sírfeliratokat lehetett találni. Ugy írom, ahogy azok olvashatók voltak. Nem változtattam meg a helyesírási és betűalakítási formákat, sőt az elválasztásokat sem. Ugyancsak használtak rövidítéseket is. Ezek értelmezését is jellem.

Itt nyugszik Istenben boldogult KOVÁCS JÁNOS. Szül. 1867. Apr. 9.
Megh. 1922 Juli 5. BÉKE PORAIRA

ITT NYUGSZ-ÍK ÖZ. PÁP JÓSEFNÉ VARGA LIDI AKI ÉLT 68
ÉSZTEN-DÖT, MEGH-ALT 1913 ZEP. 18-ÍKÁV. A B.FRA.
(A boldog feltámadás reménye alatt.)

A gyászos sírba' várja a Fel támadást Jézus Kristus
áttal egyetlen gyermekünk Estván Jánoska akit el
ragadt a könyörtelen halál 7 utolsó koriba.
Megh. 1911 Pünkösd nap-tyán. Hittükig gyászójják
Práncsok Szülije

A régebbi fejfákon zárómondatként lehetett olvasni bibliai idézeteket. Így ilyet: Az Ur az én pásztorom. XXIII.zsolt. Mert megemésztetnek mint a füst az én napjaim. CII.zsolt. Én vagyok a feltámadás és az élet, aki én bennem hiszen, ha meghal is él. János ev.11.25.

Verses feliratot nem találtam.

40. A fejfákra a feliratot korábban az 1930-40-es években Faggyas József ács véste fel, aki a fejfákat készítette. Mivel egyedüli ácsmester volt a faluban, majdnem minden fejfát ő készített. Nála rendelték meg. Ha valaki nem tudott fejfának való fát vinni, akkor nála mindig volt tartalékban több éves kiszáradt fejfának való s abból lehetett választani. Az elhalt családtagjával általában megbeszélték, hogy milyen alakú, formájú legyen, csillag vagy szomorufüz kerüljön rá s mi legyen a szöveg. Ezt egy noteszba vagy kalendáriumba leírta tintaceruzával. Ha valaki nem tudott dönteni a szövegben, akkor a régebbi írásokat elővette s ajánlotta. De nem egy olyan is volt, aki rábizta a fejfa készítőre a szöveget, csak a

nevet, a halálozás idejét, a születés idejét adták meg és jegyezték fel.

41. Ha esetleg bibliai vagy zsoltár szöveg került a fejfára, azt az elhunyt családja előzőleg megbeszélte s már leírva vitték a fejfakészítőhöz. Arra a fejfakészítő sokszor nem ügyelt, hogy a szöveg hogyan fér el a fejfán. Ahogy éppen befejeződött egy sor, nem törődve elválasztási helyességgel, a következő betű már a másik sorba került. Ezért elég sok - helyesírási szempontból - hibás felirat került a fejfára. A betűk nagyságára csak magasság szempontjából ügyelt, ezeket ceruzával meghuzott két vonás közé véste. Arra viszont már nem ügyelt, hogy az egyes betűk milyen szélesek, milyen vastagok. Gyakori volt, hogy az S betűt fordítva vésték fel, így hogy amit esetleg Z-nek is lehetett volna olvasni, ha éppen szögletes lett volna a felső vagy az alsó része.
42. Faggyas József ács halála után a fejfákat Óh József asztalos készítette. Gyermekük más foglalkozást választottak, így fejfakészítő dinasztia nem alakult ki, korábbiról pedig nem tudok. Faggyas József 60 év körüli volt, amikor meghalt 1940 körül. Jelenleg Óh Józsefen kívül Putorek Ferenc készít fejfákat Kisbajomban.
43. Kapufélfákon nem alkalmaztak helyi fejfafaformákhoz hasonló díszítőelemeket. Erre nem emlékszem és nem is hallottam róla, hogy ilyen lett volna.
44. Ha valaki betegeskedett s ilyenkor lesoványodott, azt szokták mondani, hogy nem sok van neki vissza, mert majdnem át lehet látni a fülén. Hamarosan eldobja a kanalat, hamarosan felteszik a Szent Mihály lovára. Tréfásan azt is emlegették, hogy hamarosan Szent Péterrel parolázik. Ezt mondták arra is, akinek "hamuszine", / szürke / volt. Ha hosszú ideig betegeskedett s ágyban fekvő volt és le akart szállni az ágyáról, ahogyan mondták, hogy "lekészül", akkor már hamarosan várni lehetett bekövetkező halálát. Ha valaki többször elhalt szüleivel vagy hozzátartozóival álmodott s ezt elmondta, akkor arról beszéltek, hogy már "keresik, hívják s az illető hamarosan meghal."

De ezt mondták akkor is, ha álmában valakit a beteg fehér ruhában láttott. Ugyancsak - sok volt a fiatalok között is a tbc-s beteg - azt mondták, ha valakit koszorusan, menyasszonyi ruhában láttak álmukban, hogy várja az " égi vőlegény vagy menyasszony ". Aki fogfájással álmodott, az is halottat jelentett, de nem hozzátartozót.

Ha este vagy éjszaka kuvik / halálmadár / vijjogott a közelben, mondták, hogy hamarosan halott lesz. De ezt emlegették akkor is, ha kutyák hosszasan, szinte panaszos hangon vonyítottak. Akkor is halottat vártak, ha a harangozás befejeztével még kondult a harang. Ha egyet, akkor azt mondták, hogy nő, ha kettőt, akkor azt, hogy legközelebb férfi lesz a halott a faluban.

Amikor valaki meghalt, lefogták a szemét s míg ki nem hült, fém pénzt tettek a szempillájára, nehogy a szeme nyitva maradjon, mert akkor nem lesz nyugta a sirban, mert látja, hogy mi van fent a föld felett hozzátartozóival.

A halottat, amikor az meghalt, nem volt szabad mindjárt hangosan siratni. Azt mondták, hogy " visszasirják " s utána rettenetes szenvedés és kínlás után tud majd véglegesen meghalni. Ahol a halott feküdt, ott a tükröt ruhával letakarták, mert minden fényesség és csillogás zavarta volna a halottat örök álmában.

A virrasztásra nem volt szabad hajadonfővel menni. A nők fekete kendővel kötötték be a fejüket, a férfiak pedig a virrasztás ideje alatt fejükön tartották a kalapot, télen a báránybőr sapkát és azt egész idő alatt nem is tették le.

Amikor a halottat betették a koporsóba, mellé tették legkedvesebb használati tárgyait, így a pipáját, dohányzacskóját, botját, kését, mert azt tartották, hogy azok a másvilágon is kellenek majd a halottnak s ha nem találja, akkor a lelke majd hazajár érte s ez háborgatja az itt maradt élőket. A nagyon vallásosnak, főleg az asszonynak koporsójába tették az énekes / zsoltáros / könyvét is.

A temetés alkalmával, mikor a kántor a gyermekekkel énekelni kezdett, illő volt hangosan, jajgatva sirni s kezdeni sorolni az elhalt

jó tulajdonságait. Ebből néha nagyon furcsa szöveg, mosolygásra készítő, alakult ki, ami a siró hozzátartozóknál nem tudatos, hanem spontán szöveg rögtönzés volt. Ezt néha a siró többször ~~xx~~ is megismételte.

Amikor a pap elkezdte a beszédét, ismét illő volt hangosan sirni. Különösen akkor, amikor a prédikációban a halottat a hozzátartozóktól kezdte bucsuztatni.

Ez megismétlődött még akkor is, amikor a koporsót feltették a kocsira vagy a gyász kocsi s vitték ki az udvarból a temetőbe. De úgy volt ez a sirba való leeresztéskör, a földelés megkezdésekor, a fejfa elhelyezésekor is.

Illő volt, hogy addig mindegyik hozzátartozó ott maradjon a sironál, amíg azt teljesen el nem rendezték a sirások és a koszorukat is el nem helyezték a siron.

Arra nagyon ügyeltek, hogy hazafelé menet a temetőből, vissza ne tekintsenek a sir felé, mert akkor a halott lelke hét héten át minden éjjel hazajár s nem lesz nyugta a sirban.

Amikor a temetőből hazaérkeztek, már az udvaron egy székre ki volt téve egy kis teknő, benne viz, mellette szappan és törülköző. Mindenkinek meg kellett mosni a kezét vagy csak belemártani a vízbe, hogy " megtisztulva " mehessenek majd be a szobába, ahol már meg volt terítve, ahol a " tort " tartották.

A toron ott kellett ülni a férjnek vagy a feleségnek. Bár ezek nem ettek semmit sem - ez illetlenség lett volna a nagy gyászban - de állandóan kínálgatni kellett a rokonokat, komákat, meghívottakat.

A temetést követő első vasárnap - főleg az asszonyoknak - tiszta feketében el kellett menni a templomba. Az is szokásban volt, hogy amikor esztendő végén, Szilveszterkor, tartott hálaadó istenitisztelet alkalmával felolvasta a pap, hogy kik haltak meg, mindenkor nagy volt a sirás azok részéről, kiknek abban az évben halt meg hozzátartozójuk.

Mindenszentekkor Kisbajomban a reformátusok is ki szoktak menni a temetőbe. De nemcsak virágot vagy koszorut vittek, hanem gyertyát is

égettek a siron. Ilyenkor többen összeálltak - férfiak és nők ve -
gyesen - s amíg élt, Balogh Imre harangozó vezetésével halottas é -
nekeket is énekeltek. Ezeken a mindenszenteki temetői összejövetele -
ken sem a pap, sem a kántor nem szokott résztvenni.

Mindezek a szokások hosszú, azt lehet mondani, évszázadok alatt
alakultak ki. Ma már mind kevesebb és kevesebb maradt meg belőlük,
hogy élne is. A virrasztás teljesen elmaradt, hisz a halottat kivi -
szik a ravatalozóba a temetőbe. Tort is csak az idősebbeknek tartá -
nak, főleg akkor, ha az volt a kívánsága. Legfeljebb a vidéki roko -
nokot hívják - hajtják be temetés után - egy kis falatozásra.

Nincs szükség gyászkocsira sem, hisz a ravatalozóból vagy az e -
lől van a temetés. Ma már a harangoztatás sem úgy van, mint régen,
hogy a jobbmódu emberek többet harangoztattak elhalt hozzátartozó -
jukért, azok meg tudták fizetni az egyháznak a harangoztatási díjat.

Fejfa sem készül, csak táblát vesznek, hogy utána megrendeljék
a " kőfejfa ", mely ugyan nem márvány, hanem műkő s rajta mintegy
40 x 40 cm-es márványtábla. Ezen már csak név van, a születési év
és az elhalálozás éve. Legfeljebb még annyi, hogy " Drága szüleink -
nek állították gyermekei. " Ezen a márványtáblán már nincs csillag,
sem szomorufüz. Hanem alumíniumból készült kehely, a " gyónópohár,"
mely vagy ezüst vagy arany színre van festve. Ezt helyezik el a már -
ványtábla mellé a műkőre. Gyakori, hogy házaspár kőfejfájára ugyan -
csak kőből kifaragott vagy cementből kiöntött galambpárt helyeznek
el. A feliratot évente, két évenként feketére, ezüst vagy arany szí -
nre kifestik. Sokan keretet készíttetnek a sír körül, hogy le ne
folyjon a föld, melybe virágot ültetnek s a kőfejfa vállán elhelye -
zett virágtartóba tesznek élő virágot, de gyakori ma már a művirág
is. Aztán többen leöntetik a keret közét betonnal, így már nem kell
a sírt kapálgatni, virágot ültetni s öntözgetni. Legfeljebb a fej -
fa előtt van néhány tő virág.

Mindenszentekre mindenki kitisztítja a sír környékét, virágot és
koszorút visznek ki. Még a távolabbi hozzátartozók is megjönnek ilyen

kor.

Kisbajom után Kutason éltem 27 esztendeig. Itt már nem voltam kántor, így ritkábban jártam a temetőbe. Legfeljebb akkor, ha valaki ismerős halt meg s kikisértük utolsó utjára. Mégis, amit hallottam, láttam, s tudok, azt papírra vetettem.

Reformátusoknál a temetkezés módjában nem volt a két község lakói között. Legfeljebb amyi, hogy mivel a kutasiak módosabbak voltak - sok mindent láttak a földbirtokosoknál és eltanulták tőlük, utánozták azokat, így "fényesebb" temetéseket rendeztek.

Kutason kettő, illetve a legújabbat, mely csatlakozik az előbbihez, három temetőről beszélhetünk. Kutason sem temetkeztek elkülönülten a különböző vallásfelekezettiek, hanem sorba, egymás mellé.

A régi, az ugynevezett Ótemető, közvetlenül a falu északi részén van. Ide már nagyon régen, több mint 100 éve nem temetkeznek, csak a földbirtokosok, mert azoknak családi sírboltjuk volt, illetve ma is megvan. Legutóbb - néhány esztendeje - özv. Huszár Aladárnét temették ide. Ez a temető is körül volt árkolva, de lassan az árok betemetődött. Sok orgonafa van még a temető környékén ma is. Itt van eltemetve Papp László honvéd huszárszázados is, aki 1864-ben halt meg s ma is meglévő márvány siremlékére rávésve, hogy az 1848-49-es szabadságharc hős bajnokának. Majdnem mellette van eltemetve Vikár János ref. lelkész - 1891-ben halt meg - aki Vikár Béla népzenekutató hozzátartozója, egyesek szerint édesapja volt. Vikár János 1856-1866 között Hetesen lelkészkedett, s Vikár Béla 1859-ben született. Innen került Kutásra papnak és itt élt haláláig. Legalább is erről hallottam kutasi lakásom idején.

A másik temető a falu keleti részén van Kutas- Nagybajom-i műút mentén. Ma már ide is csak azok temetkeznek, kiknek kriptájuk van, vagy elhalt hozzátartozója.

Egyik temető sem volt egyházi kezelésben. A közvetlenül mellette lévő temetőt 1973-ban nyitották meg, ahol 1968-ban korszerű ravatalozót építettek s 1972 körül a vizet is bevezették, hogy a sírokat

öntözni lehessen.

Az előbbi temető és a jelenlegi is beton oszlopokra erősített erős drótfonattal van bekerítve. Mindegyik temető földje homokos. Vízre nem emlékszem, hogy temetéskor lett volna a sírban.

Az előbb említett első két temetőben kelet-nyugati irányúak voltak a sírok, a jelenlegi temetőben pedig észak-déli tájolásúak úgy, hogy a koporsóban a halott feje délre van, itt vannak a fejfák, jóformán mind műköből készült.

Korábban a háztól temettek. Így megépült a ravatalozó s ezután már innen temettek. Itt is az első egy-két halottnál nagy volt a család ellenállása, nem akarták a halottat kivinni, hogy ott legyen felravatalozva.

Már utaltam rá, hogy ebben a községben nagyobb hagyománya van a nagycsaládi temetkezésnek. Pl. 1975-ben elhunyt ifj. Pécz József még nagyapja által építtetett sírboltba lett eltemetve korábban elhalt szülei mellé. Ide kívánkozik halála után ma még élő nénje, Bárány Jánosné sz. Pécz Erzsébet is. De sokakat - főleg házastársakat - egymás mellé temették.

Az első temetőben még jól látható a vagyon szerinti differenciáltság, később ez már nincs meg. Ott még a nyugati dombosabb részre temettek a jobbmódúak. Az új temetőben is volt rá kísérlet, amit azonban a helyi tanács csirájában elfojtott s nem engedte, hanem csak a sorba való temetkezést. De az elhalt mellett közeli hozzátartozója részére sírhelyet ma is meg lehet váltani.

A tanács kijelölt egy parcellát s " diszsírhelyként adományozza" Jelenleg ketten vannak itt eltemetve. Bán Imre volt tsz elnök, a tanácsok megalakulásától kezdve haláláig tanácsstag. Másik Bók László állami gazdasági főkönyvelő, a helyi HNF alelnöke.

Ebben az új temetőben kezdetben kijelöltek csecsemők, gyermekek részére egy temetkezési parcellát. Azonban a csecsemőhalandóság nagyon alacsony, így megszüntették. A régebbi temetőkben voltak gyermekek-csecsemők részére temetkezési parcellák.

Temetőn kívül - saját földjére - annak idején földbirtokos család temetkezett, akik nem reformátusok voltak.

Korábban rokonok, komák készítették el a sirgödröket, néha még ma is, de mind többen fogadott sirásókkal ásatják meg, mely a tanács által meghatározott hosszúságu, szélességü és mélységü.

A régebbi temetőkben található orgona, fagyal, szomorufüz. Gyümölcsfák nem voltak.

Korábban szekfüt, fátyolvirágot, sárga és fehér nárciszt ülettek a sirokra. Ma mindinkább árvácskát, valamint rózsabokrokat.

Egy-két kereszt - 80-100 éves - van a temetőben.

A fejfáknál nem találkoztam nemek szerinti megkülönböztető jegyekkel.

A többi hasonló a Kisbajomban hallottakkal és irtakkal.

Kiss József

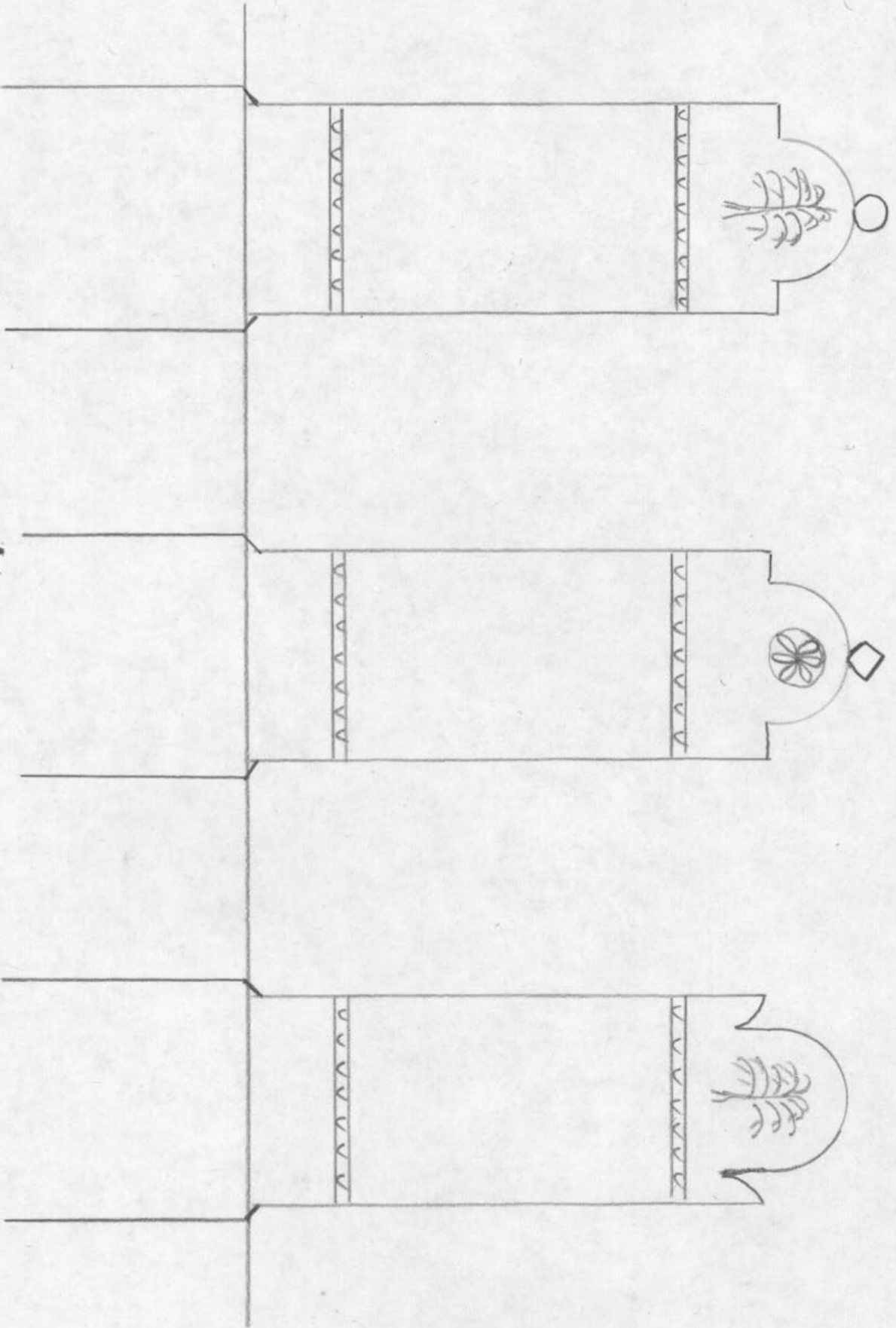
Kiss József
ny.ált. isk. igazgató.

P é c s .

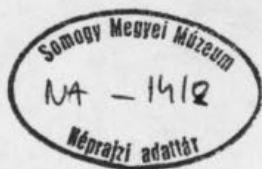
Szamuely Tibor u. 1/b. I.6.

7633

Үлгілеріне келіп - реф. - бірдей болуулары

4445.

A temetők helyzete a településrendszerben,

a temetkezés módja a népesség szokás - rendszerében

K I S B A J O M

községben

Összeállította :

Kiss József

Kiss József

ny.ált.isk.igazgató.

P é c s

Szamuely Tibor u. 1/b. I.6.

7633

A temetők helyzete a településrendszerben, a temetkezés
módja a népesség szokás - rendszerében

K i s b a j o m

Nagyatádi járás, Somogy megye

1. Kisbajomban jelenleg 2 / kettő / temető van. Ismerünk egy harmadikat is, melyet úgy neveznek, hogy Ótemető.
2. Kisbajom - különösen a múlt században - majdnem teljes egészében lakossága református vallású volt. Alig egy-két család, főleg a pásztorok és néhány iparos volt római katolikus vallású. Így az Ótemető kimondottan református jellegű volt a református egyház tulajdonában. Helye a község nyugati része, a korábban Tizennyolcnapos utcának - szegény emberek laktak benne zsuppos, kis ablakos házakban - nevezettel szemben. Ezt a temetőt ma teljes egészében akácok borítja. Egyetlen sírt még ma is gondoznak, Kacsóh Lajos ref. lelkes, a Dunántúli Református Egyházkerület főjegyzője, püspökhelyettes sírját, kinek márvány síremléke még ma is áll, aki 1877 január 10-én hunyt el. Kutatásaim eredményeként állítom, hogy Kacsóh Pongrác zeneszerző nagyapja volt.

A másik temető a község délnyugati részén van, néhány éve használaton kívül. Ebbe a temetőbe kezdetben külön temetkeztek a reformátusok s keleti részébe a más vallásúak. Ez a temető községi tulajdonban volt és van jelenleg is. Azonban idővel a külön temetkezést elhagyták, akkor már úgy temetkeztek, ahogyan a halálozás történt. Ebben a temetőben elég sok a jómóduak által állíttatott márvány sírkő és a sírt körülvevő diszes vaskerítés. Ez a temető nem volt bekerítve, hanem földhányás volt körülötte / sánc / s orgonabokrokkal körülülte.

Amikor ez a temető betelt, akkor a községtől északnyugatra új temetkezési helyet jelöltek ki - 1965 körül - s itt már ravatalozót is építettek. Ez a temető dróthálóval be van kerítve.

3. A községben nem tudnak arról, hogy temető lett volna is valamikor a templom körül.
4. A jelenlegi temető kissé magasabb helyen van, mint a korábbiak voltak. Ez néhány méter szintkülönbséget jelent a korábbiakhoz képest. Legalacsonyabb helyen a másadszor említett van, bár annak idején mint kántortanító, nagyon sok temetésen ott voltam, de a legnedvesebb esztendőben sem tapasztaltam, hogy a megásott sirban valaha is víz lett volna. A talaj ugyanis eléggé homokos. A sírok a korábbi temetőkben csakugy, mint a jelenlegiben, kelet-nyugat tájolásúak.
5. A temetkezés rendje:
 - A halott búcsuztatása a háznál történt, míg korábban - a múlt században, de még e század elején is - a háznál csak énekeltek az iskolás gyermekek a kántor vezetésével és az ott megjelent gyászolók és a halottat kikisérő lakosság. Azután a koporsót kocsira tették s a templomhoz vitték. Ott az ugynevezett "cintériumba" tették a koporsót és a pap a templomban "prédikálta" el a halottat s búcsuztatta el a hozzátartozóktól.

A halott a tábla vagy az "első" szobában feküdt az ugynevezett "hidegágyon", melyre már felöltöztetve tették, vagy ahogy emlegették, "kinyújtóztatták". De ott volt a megvásárolt koporsó is, melybe a halottas lepedőn lévő halottat - a lepedő négy sarkát fogva - temetés előtt behelyezték. A szobában külön ravatal nem volt, a koporsót két hokkedlire vagy székre tették, míg a fedelét a falnak támasztották a szoba sarkában.

A virrasztásra meghívták a rokonokat, komákat, szomszédokat. De néhányan - főleg asszonyok - hívás nélkül is elmentek a "vérasztóba." Ott halottas könyvből énekeltek, vagy zsoltárokat, mint a XC. zsoltár, Te benned biztunk eleitől fogva, a XIII. zsoltár, Az Ur énnékem őriző pásztorom. Ezenkívül néhány olyan éneket, amit nagypénte-

ken és husvétkor szoktak énekelni.

Hogy a virrasztás hány éjjelen át történt, attól függött, hogy mikor történt a haláleset s a halottkém jelentése alapján mikorra engedélyezték a temetést. Ezt az is befolyásolta, hogy hol laktak az elhunyt rokonai s ha távolabb, mikorra tudták őket - legtöbbször valamelyik rokon által - személyesen értesíteni s mikorra tudtak azok megjönni a temetésre. Így aztán előfordult, hogy két éjszakán történt a virrasztás, de minden esetben éjjelig s akkor hazamentek, vagy ahogy emlegetni szokták, " elszéledtek a vérasztók." Nyáron, a nagy melegben arra törekedtek, hogy minél előbb meglegyen a temetés. Amíg a halott bent volt a szobában, addig az ablakok zárva voltak. Azonban amikor kivitették a halottat temetni, azonnal kinyitogatták az összes ablakot és az ajtót is.

a. Csak a fiatalokat - akár legény vagy leány volt az elhalt - vitték Szer Mihály lován. A leányt is legények vitték s utközben többször cserélték, nehogy nehéz legyen. Ilyenkor a kocsit közepén mentek, a hozzátartozók utánuk, míg a távolabbi rokonság és a " kikésérők " a járdán. A koporsót nem vivő legények a koporsó mellett mentek sötét, lehetőleg fekete ruhában, míg a leányok fehérbe öltözve. Ha legény volt a halott, vőlegényi bokrétát tűztek a ruhájára, ha pedig leány, akkor menyasszonyi koszorút tettek a fejére. Ha iskolás kora gyermek volt a halott és nem kellett neki nagy koporsó, akkor annak kétfelől erős fogantyút tettek a koporsóra és ketten a fogantyúnál fogva vitték. Fiataloknak a koporsóját fehér színűre festették be. Ugyanígy voltak a kisgyermekké is, akik még nem voltak iskoláskorúak. Ha csecsemő halt meg, vagy egészen piciny gyermek, annak a koporsóját valamelyik keresztanyja, gyakran váltották is egymást menetközben, fejen, mint a vékát szokták, vitték ki a temetőbe.

b. A szegényebbeket parasztkocsin vitték. Arra tették fel a koporsót, a koporsó mellé a fejfát, a koporsóra pedig a koszorukat. Amelyik koszorú nem fért fel a kocsira, azokat kézbevéve vitték a rokonok. A koszorukat leinkább otthon kötötték s csak a jobbmóduak vettek ké -

szen műlevélből és művirágból csinálva a koporsósnál. Fiatalabbnak lehetőleg fehér vagy halvány sárga virágut, idősebben lilát, öregebbnek feketét. Még szalagot is úgy választották meg, hogy az öregé fekete, a fiatalé fehér, a középkorúé pedig lila színű legyen. Általában papirból volt a szalag, arany vagy ezüst színű felirattal, de a gazdagabbak selyem szalagot vettek a koszorura. A szalagra mindenkor feliratták, hogy melyik család vette. Mert a temetés utáni napon a halott hozzátartozója - leánya, menyé, anyja, testvére - kiment a temetőbe, hogy " egy kicsit kiréjja magát hozzátartozója utáni bánatában " és " mögigazgassa a siron a koszorukat. " Valódi célja e látogatásnak az volt, hogy alaposan szemügyre vegyék, hogy melyik család milyen koszorut vett és tett a sirra. Ezt jól megjegyezték, mert úgy illett, hogy esetleges halálozás esetén legalább olyant kellett visszavinni. Otthon aztán meg is beszélte a család, hogy ki milyen koszorut vitt a halottra.

c. Halottas vagy gyász kocsin - Szabásról vagy Lábodról hozták magán koporsóstól - csak a jobbmódukat vitték ki, mert a gyász kocsinak bérleti díja volt. Általában a koporsót, szemfedelet és koszorukat árusítóknak gyász kocsijuk is volt, valamint egyéb kellékek is, mint a házaajtájára felakasztható fekete drapéria ezüst színű szegéllyel, rajta a kehely és valamilyen bibliai felirat.

Korábban a temetőben nem volt ravatalozó, csak az ugynevezett " hullaház ". Oda vitték ki az öngyilkosokat vagy esetleg meggyilkoltakat s azokat addig ott tartották, amíg a boncolás meg nem történt és a hatóság engedélyt nem adott a temetésre.

Kisbajomban az új temető megnyitása utáni években építettek megfelelő ravatalozót. Ma már ha valaki meghal, oda kiviszik, ott ravatalozzák fel s onnan is van a temetés. Amikor az új ravatalozó elkészült, erősen ellenállás volt, hogy mindjárt kivigyék a halottat és nem engedték a háztól való temetést. Elég sok vitája volt a közönségi vezetésnek, míg ma már megszokták és nincs ellenkezés.

Kisbajomban korábban - Molnár Jánosnak - volt koporsós, de ez még a

Második világháboru előtti években.

A temetés idejét úgy határozták meg, hogy a rokonok, főleg a vidékiek megérkezessenek. Ha délelőtt volt a temetés, általában 11 óra tájban, délután pedig téli hónapokban 2 órakor, nyáron 3 órakor. Vasárnap délelőtt soha nem temettek. Ha délután - vasárnap - volt temetés, az 2 óra tájban volt. Ilyenkor istentisztelet alkalmával a pap a szószékről kihirdette, hogy a délutáni istentisztelet elmarad, mivel X. Y - nak lesz a temetése.

6. Kisbajomban a sírok hossza 220 cm, szélessége pedig 120-140 cm volt. Néha még ennél is szélesebb a felső része, mert a temető földje homokos volt s ezért ferdén / ségen / kellett lefelé ásni, nehogy beomolják. Így a sír felső része szélesebb, az alja, ahová a koporsót elhelyezték, keskenyebb volt.
7. Kisbajomban nem volt mód arra, hogy a régi temetőben magasabb helyre temessék el a halottat. Nem emlékszem, hogy a megásott sírban valamilyenkor is lett volna víz.
8. Egyes családok gondoltak arra, hogy a közeli hozzátartozók - férj, feleség, gyermek, szülők - egymás mellett legyenek eltemetve. Ezek a " helyet megváltották ", azaz külön fizettek érte az egyháznak s akkor nem volt szabad másnak a " megváltott hel " - re temetkezni. Kisbajomban a nem most használt temetőben alig egy-két családi sírbolt van. De azt megtették, hogy a kiásott sír oldalát kivájták, téglával kiboltozták s így a boltozat alá helyezték el a koporsót.
9. Azzal nem törődtek, hogy szegényebbek és gazdagabbak egymás mellé temetkezzenek. Azt, hogy vagyonosabbak, azzal mutatták ki, hogy vaskerítést csináltattak a sír körül, melybe valami díszfát, bokrot ültettek később pedig márványkövet állítottak.
10. Korábban az öngyilkosokat a temető szélére temették el. Ugyancsak azokat is oda, akik esetleg megfagytak, vízbefultak és nem falubeliek voltak.
11. Temetőn kívüli temetkezéstről nem hallottam. Néhány halottat a második világháboru ideje alatt - a község frontvonalba esett s a kiüri-

- téskor otthon maradt civil halottat, akit az akna vágott agyon, házá-
nak a telkén temették el. Ezeket később " felvették " s kivitték a te-
metőbe. De akad olyan is, aki mai napig is portáján van eltemetve. Ugy-
szintén van néhány katonasír - magyar és német - a faluban és a határ-
ban. Ezek közül néhány sír már el is pusztult, nem gondozta senki és
nem jelöli semmi a helyüket, mint a háboru után 10-15 esztendeig. De
a faluban a templomtól délre van hősi szovjet temető, ahol egyes sí-
rokban és nagy közös sírban vannak szovjet elesett katonák eltemetve.
Ezeket először a templom körül temették el s csak 1945 tavaszán és nya-
rán szedték őket fel és temették közös sírba. Ez a temető be van kerít-
ve; virágositva van és obeliszket emeltek a sír közepére. A tiszték
nevei márvány lapokra vannak felvésvé. Van olyan, kinek hozzátartozó-
ja már több ízben is eljött és ilyen alkalomkor egy-egy hónapot itt
tölt a községben s naponta friss virágot visz elesett férje sírjára.
A falu északi részén van a bolgár temető, ahol elesett és összeszedett
bolgár katonákat temettek el. Ez is be van kerítve, rendszeresen gon-
dozva, virágositva s ugyancsak egy obeliszket van a sír közepén elhe-
lyezve. Nagyon sok bolgár küldöttség látogatta már meg ezt a temetőt.
12. A régi temetőben a gyermekeket külön parcellába temették. Elég sok ki-
sebb-nagyobb fejfa jelezte, hogy régebben, különösen az első világhá-
boru előtt milyen nagy volt a csecsemőhalandóság, de még az iskolásko-
ruak között is, sőt a felnőtté válás előtt is sok bejegyzés olvasható
akár az egyházi, akár az állami halotti anyakönyvekben. Olyan, hogy
gyermektemető, külön nem volt. A gyermekhalottaknál nem tettek külön-
séget, hogy esetleg vallásfelekezeti szerint temették volna el őket.
13. Nem temettek egy sírgödörbe halottat, legfeljebb akkor, ha valami sze-
remségtlenség folytán haltak el egyidőben. De egymásmellé, főleg házas-
társakat, igen. Ugyancsak piciny gyermeket is anyja mellé, ha az ne-
tán szülés alkalmával meghalt. Ilyenkor a kisgyermek koporsóját anyja
mellé tették mégpedig úgy, hogy a sír oldalát kissé kivájták s a kis
koporsót abba tették bele. De az is szokásban volt, hogy a csecsemő
koporsóját anyja lábához, keresztbe téve helyezték el a sírban. Az a-

azonban eléggé gyakori volt, hogyha férj és feleség hamar haltak el egymásután, akkor úgy ásták meg a sirt, hogy az előbb elhalt koporsóját lehetett látni s a később elhalt koporsója érintette a korábban elhaltét lent a sirgödörben.

14. Egymásfölé való temetés - sirgödörben - nem volt szokásban. Ez csak akkor, ha ugynevezett " kriptát " csináltattak s az akkora volt, hogy nem fértek a halottak koporsói egymás mellé, akkor erős vasgerendára helyezve a koporsót, tették az utóbb elhaltat föléje.
15. A sirgödört általában a komák, vagy idősebbeknél a " körösztgyerökök " szokták megásni. Ezeket valamelyik közeli hozzátartozó hívta meg. Ha a temetés délelőtt volt, akkor már előző nap, ha pedig délutánra esett abban az esetben a kora délelőtti órákban. Annyian szoktak lenni, hogy időben el tudták készíteni. A sirásás közben ittak, vittek ki nekik bort a halottas háztól, s gyakorta emlegették az elhunyt jó tulajdonságait, nemegyszer mondva, hogy " az Isten nyugosztalja szögényt ". De ha az elhaltnak nem voltak komái, hozzátartozói, keresztfiai, akkor a szomszédok és a jó barátok ásták meg a sirt. Mintegy 10-15 esztendeje azonban már legtöbb halálozás alkalmával fogadott sirásókkal ásatják meg, mondogatván, hogy azoknak nem kell külön " készíteni ", ennivalóval traktálni őket. Ezek a fogadott sirásók a sirásási díjon kívül kapnak egy-két dl pálinkát és egy üveg bort, míg a komák és a keresztfiai már sirásás előtt is ettek, meg a tőron is ott voltak a halottasháznál.
16. Azt tartották, hogy a sir olyan mély legyen, mely szerint egy közepes nagyságu ember nem látszik ki belőle. Így kb. 170 cm mélységűre ásták ki.
17. A szólás- mondás is úgy járta, hogyha valakinek nem volt bártoka - földje -, akkor azt mondta: neki a temetőben van egy 6l hosszú és fél 6l széles földje. Ez az övé, ezt tőle senki el nem veheti. Így tehát olyan 2 méter hosszú és 1,2 méter szélesre ásták ki a sirt. Már említettem, hogy a régi temető homokos volt, így a szélessége fent nagyobb volt, mint az alján. De azt is szokták mondani, hogy

három lépés hosszú, másfél lépés széles a sir. / Egy lépést 70-75 cm-nek számítottak./

18. Mellékgödörös sirba csak piciny gyermekeket szülők mellé, esetleg feleséget. Másokat mellék gödörbe nem temettek.
19. Kisbajomban nem tettek különbséget, ha férfi vagy nő halt meg, hogy hová és miként temessék el. Általában egymásután, a halálozás sorrendjében temetkeztek. Abban az esetben volt ez másként, ha volt már előre megváltott sirhely hozzátartozók mellett.
20. A gyermeket, ha volt rá mód, szülők mellé, a csecsemőt - ha anyja is meghalt, amellé, ha a szülők éltek, külön helyre temették el. Arról nem tudok, hogy a nagyszülőkhöz temették volna.
21. A mostani temető előtti fel volt árkolva - " főböntöve' ", s belül orgonabokrokat - szelöncét - ültettek. De a déli részén fagyal bokrok voltak.
A jelenlegi temető már oszlopokon drótfonattal van bekerítve.
A régi temetőbe már annyian temetkeztek, hogy a bejárat előtt vetették le a kocsiról a koporsót s úgy vitték a sirok között két erős rudon, mert kocsi már nem tudott bemenni.
A jelenlegi temetőnek vaskapuja van s rendes ut vezet a ravatalozóig.
22. Kisbajomban gyümölcsfa nem volt a ~~temetőben~~ temetőben. De volt néhány fenyőfa, szomorufűzfa, gledicsia / jézuskenyérfa /. Ezenkívül többféle bokor, így orgona, fagyal, tuja - ezt citrusfának is nevezték -, a már nem használt részen magról kelt akác, ami az utóbbi időben nagyon elszaporodott s már nem tudták teljesen kiirtani.
23. A sirokra árvácskát, violát, törpe őszi rózsát ültettek. De többen az ugynevezett porcsint, mely a sirt teljesen befutotta s elborította. Ez szerette a homokos talajt, nem volt vizigényes. Gyakorta lehetett látni a fehér színű ugynevezett fátyol virágot is. Egy-két helyen futó, az ugynevezett baba-rózsát is lehetett találni fehér és rózsaszinben. Aki sirkövet is állíttatott, annak a talpazatán vagy a mellette lévő virágtartóban volt a " kövi rózsa ", mely szá-

razság idején is hosszasan megmaradt vastag, pikkelyes leveleivel. Ennek a levelét szokták fülfájás esetén összetörni, levét ruhán át kicsavarni és a fülbe csepegtetni azzal, hogy ez a fülfájást megszünteti és a beteg fület meggyógyítja.

24. Kisbajomban a régi temetőben sem kereszt - nagyobb méretű fából vagy kőből - nem volt.
25. Mellékelve fejfa rajzok.
26. A fejfát különösebben nem nevezték, minthogy gyakran lehetett hallani így, hogy "fejefa." Egy-két alkalommal hallottam, hogy sirfa, de úgy is - ezt ugyan nem reformátusoktól -, hogy "sirköröszt", "sirkörösztfa." Ha elhalt kisgyermeknek nem készítettek fejfát, akkor úgy emlegették, hogy "táblát" tettek a fejéhez.
27. A fejfának van eleje, ezen van a csipkézés, gomb vagy "csücsök", melyet úgy fűrészelték ki. A földben lévő része vagy annak kiálló kisebb része a fejfa "túje" / töve /, melyet nem faragtak meg, hogy ne korhadjon / rohadjon / meg hamar. Ezt gyakran kátrányba mártották, illetve kátránnyal mázolták be.
- 28-29. A fejfáknál férfiakénál és a nőkénél nem volt különbség nagyságban. Férfiakéra felül gombot vágtak ki, míg a nőkén oldalt "csücsök" volt. A gyermekeké kisebb, alacsonyabb volt, vagy csak táblát készítettek. De úgy, hogy a felső részére négy-öt cm-es léceket szegtek, hogy a felírást - legalább is egy ideig - védje az esőtől, nehogy az "időnap előtt" lemossa.
30. A fejfákat külön festékkel nem festették be. Korábban natur színben hagyták. Később azonban valami lakk félével - szintelen - vonták be. Ez bizonyos védelmet is nyújtott s hosszabb ideig el lehetett olvasni a felírást. Volt olyan, aki évente, miután gyökérkefével lekeféltte a fejfát, lakkal átmázolta, hogy fényes legyen s tovább tartson.
31. A fejfán nem jelölték a halál módját. Pl. hosszantartó betegség, hirtelen halál, öngyilkosság vagy gyilkosság, esetleg egyéb szerencsétlenség, pl. fáról való leesés, vizbafulás,
32. A fejfán diszítésül megtalálhatók a körzővel / cirklivel / felrajzolt

csillag, vagy a szomorufüz. Ezek mindenkor a fejfa felső részén voltak. A csillagot körbe foglalták. Ezenkívül a fejfa szélén és alján gömbölyített vésővel faragtak a 25. alatti vázlatos rajz szerint díszítést.

- 33-34. A politurozás a fejfa elkészülte után került rá, gyakran két-három rétegben is, hogy az tovább tartson. Gyorsan száradó politurt, lakkot használtak, melyet boltban vásároltak.
35. A díszítést mindenkor a homlokrészre karcolták, illetve vésték fel a felirat fölé. Nem nagy változatosságokat lehetett találni a fejfákra vésett díszítésekben. Ezenkívül inkább egyszerűek, mint változatos, gazdagabb mintákat vésték volna fel.
36. Általában néhány forma volt az uralkodó. Mást, nem megszokottat nem lehetett találni. Ugy tűnik, hogy idegen, illetve máshonnan hozott mintát nem alkalmaztak, nem készítettek máshol használatos fejfa típusokat, formákat.
37. -----
38. A fejfa anyagául kiszáradt tölgy vagy akácfaát használtak. Erdőirtások alkalmával már kiválasztották a fejfának való fát, amelyik göresmentes volt, hogy jól ki lessen dolgozni s a betűket rávésni. Arra is ügyeltek, hogy a vastag fákát úgy hasítsák el, hogy a " szála " szépen hosszában legyen. Az így kiválasztott fát a fészerbe tették, hogy ott alaposan kiszáradjon. De nem egy helyen a pajta oldalára volt drótra felakasztva vagy a padlásra feltéve. Néha éveken, sőt 10-15 évig is szárították a fát, míg abból egyszer fejfát faragtak s a betűket rávésték. A fejfát úgy készítették, hogy az kb. 150 cm -re kiálljon a földből, tehát teljes nagyságban legyen legalább 220 cm nagyságu. Vastagsága 5-7 cm-nyi, míg szélessége / lapja / 25-30 cm között változott. Ha az alja elkorhadt, a fejfát akkor sem dobták el, hanem lejjebb ásták. Így néha már csak az eredeti nagyságának fele volt meg. Azt tartották, hogy a fejfát eldobni nem szabad, sem eltüzelni, mert aki a fejfát eldobja, arra baj vagy betegség száll, aki pedig a fejfát elégeti, az a tulvilágon sokat szenved tűzben. / Ez már a pol-

lal és a purgatóriummal kapcsolatos./

39. Általában az alábbi szövegi és formáju sírfeliratokat lehetett találni. Ugy írom, ahogy azok olvashatók voltak. Nem változtattam meg a helyesírási és betűalakítási formákat, sőt az elválasztásokat sem. Ugyancsak használtak rövidítéseket is. Ezek értelmezését is jelezem.

Itt nyugszik Istenben boldogult KOVÁCS JÁNOS. Szül. 1867 Ápril 9.
Megh. 1922 Juli 5. BÉKE PORAIRA

ITT NYUGSZ-IK öz.PAP JÓSEFNE' VARGA LIDI AKI ÉLT 68
ESZTEN-DÖT. MEGH-ALT 1913 ZEP. 18-IKÁN. A B.F.R.A.
(A boldog feltámadás reménye alatt)

A gyászos sírba' várja a Fel támadást Jézus Kristus
áttel egyzetlen gyermekeink István Jánoska akik el
ragott a könyvtellel halál 7 esztendő korába.
Megh. 1911 Pünkösd nap-tyán. Hittükig gyászójuk
Jánoska István

A régebbi fejfákon zárómontatként lehetett olvasni bibliai idézeteket. Így ilyet: Az Ur az én pásztorom. XXIII.zsolt. Mert megemésztetnek mint a füst az én napjaim. CII.zsolt. Én vagyok a feltámadás és az élet, aki én bennem hiszen, ha meghal is él. János ev.11.25.

Verses feliratot nem találtam.

40. A fejfákra a feliratot korábban az 1930-40-es években Faggyas József ács véste fel, aki a fejfákat készítette. Mivel egyedüli ács-mester volt a faluban, majdnem minden fejfát ő készített. Nála rendelték meg. Ha valaki nem tudott fejfának való fát venni, akkor nála mindig volt tartalékban több éves kiszáradt fejfának való s abból lehetett választani. Az elhalt családtagjával általában megbeszélték, hogy milyen alakú, formáju legyen, csillag vagy szomorufüz kerüljön rá s mi legyen a szöveg. Ezt egy noteszba vagy kalendáriumba leírta tintaceruzával. Ha valaki nem tudott dönteni a szövegben, akkor a régebbi írásokat elővette s ajánlotta. De nem egy olyan is volt, aki rábizta a fejfa készítőre a szöveget, csak a

nevet, a halálozás idejét, a születés idejét adták meg és jegyezték fel.

41. Ha esetleg bibliai vagy zsoltár szöveg került a fejfára, azt az elhunyt családja előzőleg megbeszélte s már leírva vitték a fejfa készítőhöz. Arra a fejfa készítő sokszor nem ügyelt, hogy a szöveg hogyan fér el a fejfán. Ahogy éppen befejeződött egy sor, nem törődve elválasztási helyességgel, a következő betű már a másik sorba került. Ezért elég sok - helyesírási szempontból - hibás felirat került a fejfára. A betűk nagyságára csak magasság szempontjából ügyelt, ezeket ceruzával meghuzott két vonás közé véste. Arra viszont már nem ügyelt, hogy az egyes betűk milyen szélesek, milyen vastagok. Gyakori volt, hogy az S betűt fordítva vésték fel, így hogy amit esetleg Z-nek is lehetett volna olvasni, ha éppen szögletes lett volna a felső vagy az alsó része.
42. Faggyas József ács halála után a fejfákat Óh József asztalos készítette. Gyermekük más foglalkozást választottak, így fejfakészítő dinasztia nem alakult ki, korábbiról pedig nem tudok. Faggyas József 60 év körüli volt, amikor meghalt 1940 körül. Jelenleg Óh Józsefen kívül Putorek Ferenc készít fejfákat Kisbajomban.
43. Kapufélfákon nem alkalmaztak helyi fejfaformákhoz hasonló díszítő elemeket. Erre nem emlékszem és nem is hallottam róla, hogy ilyen lett volna.
44. Ha valaki betegeskedett s ilyenkor lesóványodott, azt szokták mondani, hogy nem sok van neki vissza, mert majdnem át lehet látni a fülér. Hamarosan eldobja a kanalat, hamarosan felteszik a Szent Mihály lovára. Tréfásan azt is emlegették, hogy hamarosan Szent Péterrel parolázik. Ezt mondták arra is, akinek "hamuszine", / szürke / volt. Ha hosszú ideig betegeskedett s ágyban fekvő volt és le akart szállni az ágyáról, ahogyan mondták, hogy "lekészül", akkor már hamarosan várni lehetett bekövetkező halálát. Ha valaki többször elhalt szüleivel vagy hozzátartozóival álmodott s ezt elmondta, akkor arról beszéltek, hogy már "keresik, hívják s az illető hamarosan meghal."

De ezt mondták akkor is, ha álmában valakit a beteg fehér ruhában láttott. Ugyancsak - sok volt a fiatalok között is a tbc-s beteg - azt mondták, ha valakit koszorusan, menyasszonyi ruhában láttak álmukban, hogy várja az "égi vőlegény vagy menyasszony". Aki fogfájással álmodott, az is halottat jelentett, de nem hozzátartozót.

Ha este vagy éjszaka kuvik / halálmadár / vijjogott a közelben, mondták, hogy hamarosan halott lesz. De ezt emlegették akkor is, ha kutyák hosszasan, szinte panaszos hangon vonyítottak. Akkor is halottat vártak, ha a harangosás befejeztével még kondult a harang. Ha egyet, akkor azt mondták, hogy nő, ha kettőt, akkor azt, hogy legközelebb férfi lesz a halott a faluban.

Amikor valaki meghalt, lefogták a szemét s míg ki nem hült, fém pénzt tettek a szempillájára, nehogy a szeme nyitva maradjon, mert akkor nem lesz nyugta a sírban, mert látja, hogy mi van fent a föld felett hozzátartozóival.

A halottat, amikor az meghalt, nem volt szabad mindjárt hangosan siratni. Azt mondták, hogy "visszasirják" s utána rettenetes szenvedés és kínlődés után tud majd véglegesen meghalni. Ahol a halott feküdt, ott a tükröt ruhával letakarták, mert minden fényesség és csillogás zavarta volna a halottat örök álmában.

A virrasztásra nem volt szabad hajadonfővel menni. A nők fekete kendővel kötötték be a fejüket, a férfiak pedig a virrasztás ideje alatt fejükön tartották a kalapot, télen a báránybőr sapkát és azt egész idő alatt nem is tették le.

Amikor a halottat betették a koporsóba, mellé tették legkedvesebb használati tárgyait, így a pipáját, dohányzacskóját, botját, kését, mert azt tartották, hogy azok a másvilágon is kellenek majd a halottnak s ha nem találja, akkor a lelke majd hazajár érte s ez háborgatja az itt maradt élőket. A nagyon vallásosnak, főleg az asszonynak koporsójába tették az énekes / zsoltáros / könyvét is.

A temetés alkalmával, mikor a kántor a gyermekekkel énekelni kezdett, illő volt hangosan, jajgatva sirni s kezdeni sorolni az elhalt

jó tulajdonságait. Ebből néha nagyon furcsa szöveg, mosolygásra készítő, alakult ki, ami a siró hozzátartozóknál nem tudatos, hanem spontán szöveg rögtönzés volt. Ezt néha a siró többször is megismételte.

Amikor a pap elkezdte a beszédét, ismét illő volt hangosan sirni. Különösen akkor, amikor a prédikációban a halottat a hozzátartozóktól kezdte bucsuztatni.

Ez megismétlődött még akkor is, amikor a koporsót feltették a kocsira vagy a gyászkozcsira s vitték ki az udvarból a temetőbe. De úgy volt ez a sirba való leeresztéskor, a földelés megkezdésekor, a fejfa elhelyezésekor is.

Illő volt, hogy addig mindegyik hozzátartozó ott maradjon a sirnél, amíg azt teljesen el nem rendezték a sirások és a koszorukat is el nem helyezték a siron.

Arra nagyon ügyeltek, hogy hazafelé menet a temetőből, vissza ne tekintsenek a sir felé, mert akkor a halott lelke hét héten át minden éjjel hazajár s nem lesz nyugta a sirban.

Amikor a temetőből hazaérkeztek, már az udvaron egy székre ki volt téve egy kis teknő, benne víz, mellette szappan és törülköző. Mindenkinek meg kellett mosnia a kezét vagy csak belemártani a vízbe, hogy " megtisztulva " mehessenek majd be a szobába, ahol már meg volt terítve, ahol a " tort " tartották.

A toron ott kellett ülni a férjnek vagy a feleségnek. Bár ezek nem ettek semmit sem - ez illetlenség lett volna a nagy gyászban - de állandóan kínálgatni kellett a rokonokat, komákat, meghívottakat.

A temetést követő első vasárnap - főleg az asszonyoknak - tiszta feketében el kellett menni a templomba. Az is szokásban volt, hogy amikor esztendő végén, Szilveszterkor, tartott hálaadó istenitisztelet alkalmával felolvasta a pap, hogy kik haltak meg, mindenkor nagy volt a sirás azok részéről, kiknek abban az évben halt meg hozzátartozójuk.

Mindenszentekkor Kisbajomban a reformátusok is ki szoktak menni a temetőbe. De nemcsak virágot vagy koszorut vittek, hanem gyertyát is

égettek a siron. Ilyenkor többen összeálltak - férfiak és nők ve-
gyesen - s amíg élt, Balogh Imre harangozó vezetésével halottas é-
nekeket is énekeltek. Ezeken a mindenszenteki temetői összejövetele-
ken sem a pap, sem a kántor nem szokott résztvenni.

Mindezek a szokások hosszú, azt lehet mondani, évszázadok alatt
alakultak ki. Ma már mind kevesebb és kevesebb maradt meg belőlük,
hogy élne is. A virrasztás teljesen elmaradt, hisz a halottat kivi-
szik a ravatalozóba a temetőbe. Tort is csak az idősebbeknek tartá-
nak, főleg akkor, ha az volt a kívánsága. Legfeljebb a vidéki roko-
nokot hívják - hajtják be temetés után - egy kis falatozásra.

Nincs szükség gyászkozsira sem, hisz a ravatalozóból vagy az e-
lől van a temetés. Ma már a harangoztatás sem úgy van, mint régen,
hogy a jobbmódu emberek többet harangoztattak elhalt hozzátartozó-
jukért, azok meg tudták fizetni az egyháznak a harangoztatási díjat.

Fejfa sem készül, csak táblát vesznek, hogy utána megrendeljék
a " kőfejfát ", mely ugyan nem márvány, hanem műkő s rajta mintegy
40 x 40 cem-es márványtábla. Ezen már csak név van, a születési év
és az elhalálozás éve. Legfeljebb még annyi, hogy " Drága szüleink-
nek állították gyermekei. " Ezen a márványtáblán már nincs csillag,
sem szomorufüz. Hanem aluminumból készült kehely, a " gyónópohár,"
mely vagy ezüst vagy arany színre van festve. Ezt helyezik el a már-
ványtábla mellé a műkőre. Gyakori, hogy házaspár kőfejfájára ugyan-
csak kőből kifaragott vagy cementből kiöntött galambpárt helyeznek
el. A feliratot évente, két évenként feketére, ezüst vagy arany szí-
nre kifestik. Sokan keretet készíttetnek a sir körül, hogy le ne
folyjon a föld, melybe virágot ültetnek s a kőfejfa vállán elhelye-
zett virágtartóba tesznek élő virágot, de gyakori ma már a művirág
is. Aztán többen leöntetik a keret közét betonnal, így már nem kell
a sirt kapálgatni, virágot ültetni s öntözgetni. Legfeljebb a fej-
fa előtt van néhány tő virág.

Mindenszentekre mindenki kitisztítja a sir környékét, virágot és
koszorút visznek ki. Még a távolabbi hozzátartozók is megjönnek ilyen-

kor.

Kisbajom után Kutason éltem 27 esztendeig. Itt már nem voltam kántor, így ritkábban jártam a temetőbe. Legfeljebb akkor, ha valaki ismerős halt meg s kikisértük utolsó utjára. Mégis, amit hallottam, láttam, s tudok, azt papírra vetettem.

Reformátusoknál a temetkezés módjában nem volt a két község lakói között. Legfeljebb amyi, hogy mivel a kutasiak módosabbak voltak - sok mindent láttak a földbirtokosoknál és eltanulták tőlük, utánozták azokat, így "fényesebb" temetéseket rendeztek.

Kutason kettő, illetve a legújabbat, mely csatlakozik az előbbihez, három temetőről beszélhetünk. Kutason sem temetkeztek elkülönülten a különböző vallásfelekezetűek, hanem sorba, egymás mellé.

A régi, az ugynevezett Ótemető, közvetlenül a falu északi részén van. Ide már nagyon régen, több mint 100 éve nem temetkeznek, csak a földbirtokosok, mert azoknak családi sírboltjuk volt, illetve ma is megvan. Legutóbb - néhány esztendeje - özv. Huszár Aladárnét temették ide. Ez a temető is körül volt árkolva, de lassan az árok betemetődött. Sok orgonafa van még a temető környékén ma is. Itt van eltemetve Papp László honvéd huszárszázados is, aki 1864-ben halt meg s ma is meglévő márvány síremlékére rávésve, hogy az 1848-49-es szabadságharc hős bajnokának. Majdnem mellette van eltemetve Vikár János ref. lelkész - 1891-ben halt meg - aki Vikár Béla népzenekutató hozzátartozója, egyesek szerint édesapja volt. Vikár János 1856-1866 között Hetesen lelkészkedett, s Vikár Béla 1859-ben született. Innen került Kutásra papnak és itt élt haláláig. Legalább is erről hallottam kutasi lakásom idején.

A másik temető a falu keleti részén van Kutas- Nagybajom-i műmentén. Ma már ide is csak azok temetkeznek, kiknek kriptájuk van, vagy elhalt hozzátartozója.

Egyik temető sem volt egyházi kezelésben. A közvetlenül mellette lévő temetőt 1973-ban nyitották meg, ahol 1968-ban korszerű ravatalozót építettek s 1972 körül a vizet is bevezették, hogy a sírokat

öntözni lehessen.

Az előbbi temető és a jelenlegi is beton oszlopokra erősített erős drótfonattal van bekerítve. Mindegyik temető földje homokos. Vízre nem emlékszem, hogy temetéskor lett volna a sírban.

Az előbb említett első két temetőben kelet-nyugati irányúak voltak a sírok, a jelenlegi temetőben pedig észak-déli tájolásúak úgy, hogy a koporsóban a halott feje délre van, itt vannak a fejfák, jóformán mind műköből készült.

Korábban a háztól temettek. Így megépült a ravatalozó s ezután már innen temettek. Itt is az első egy-két halottnál nagy volt a család ellenállása, nem akarták a halottat kivinni, hogy ott legyen felravatalozva.

Már utaltam rá, hogy ebben a községben nagyobb hagyománya van a nagycsaládi temetkezésnek. Pl. 1975-ben elhunyt ifj. Pécz József még nagyapja által építtetett sírboltba lett eltemetve korábban elhalt szülei mellé. Ide kívánczok halála után ma még élő nénje, Bárány Jánosné sz. Pécz Erzsébet is. De sokakat - főleg házastársakat - egymás mellé temették.

Az első temetőben még jól látható a vagyon szerinti differenciáltság, később ez már nincs meg. Ott még a nyugati dombosabb részre temetkeztek a jobb módúak. Az új temetőben is volt rá kísérlet, amit azonban a helyi tanács csirájában elfojtott s nem engedte, hanem csak a sorba való temetkezést. De az elhalt mellett közeli hozzátartozója részére sírhelyet ma is meg lehet váltani.

A tanács kijelölt egy parcellát s " dízsírhelyként adományozza". Jelenleg ketten vannak itt eltemetve. Bán Imre volt tsz elnök, a tanácsok megalakulásától kezdve haláláig tanácstag. Másik Bók László állami gazdasági főkönyvelő, a helyi HNE alelnöke.

Ebben az új temetőben kezdetben kijelöltek csecsemők, gyermekek részére egy temetkezési parcellát. Azonban a csecsemőhalandóság nagyon alacsony, így megszüntették. A régebbi temetőkben voltak gyermekek-csecsemők részére temetkezési parcellák.

Temetőn kívül - saját földjére - annak idején földbirtokos család temetkezett, akik nem reformátusok voltak.

Korábban rokonok, komák készítették el a sirgödröket, néha még ma is, de mind többen fogadott sirásokkal ásatják meg, mely a tanács által meghatározott hosszúságu, szélességü és mélységü.

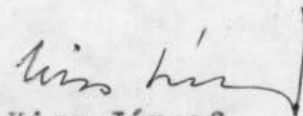
A régebbi temetőkben található orgona, fagyal, szomorufüz. Gyümölcsfák nem voltak.

Korábban szekfüt, fátylvirágot, sárga és fehér nárciszt ülettek a sirokra. Ma mindinkább árvácskát, valamint rózsabokrokot.

Egy-két kereszt - 80-100 éves - van a temetőben.

A fejfáknál nem találkoztam nemek szerinti megkülönböztető jegyekkel.

A többi hasonló a Kisbajomban hallottakkal és irtakkal.

Kiss József

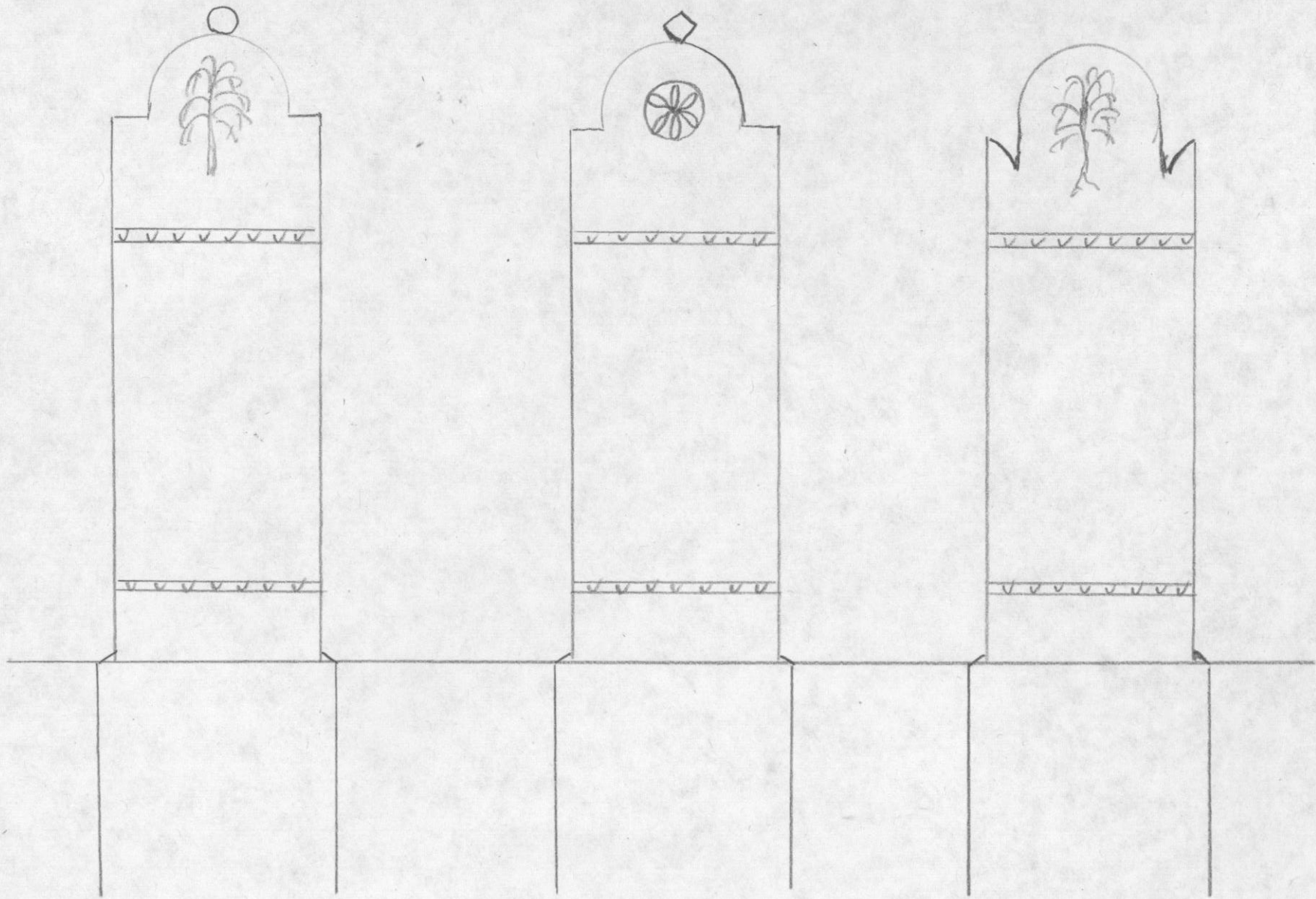
ny.ált. isk. igazgató.

P é c s .

Szamuely Tibor u. 1/b. I.6.

7633

Tejfa tipusok - ref. - Kisbajombau

4445

A temetők helyzete a településrendszerben,

a temetkezés módja a népesség szokás - rendszerében

K I S B A J O M

községben

Összeállította:

Kiss József
ny.ált.isk.igazgató.

P É C S

Szamuely Tibor u. 1/b. I.6.

7633

A temetők helyzete a településrendszerben, a temetkezés
módja a népesség szokás - rendszerében

K i s b a j o m

Nagyatádi járás, Somogy megye

1. Kisbajomban jelenleg 2 / kettő / temető van. Ismerünk egy harmadikat is, melyet úgy neveznek, hogy Ótemető.
2. Kisbajom - különösen a múlt században - majdnem teljes egészében református vallású lakosságú volt. Alig egy-két család, főleg a pásztorok és néhány iparos volt római katolikus vallású. Így az Ótemető kimondottan református jellegű volt a református egyház tulajdonában. Helye a község nyugati része, a korábban Tizennyolcnapos utcának - szegény emberek laktak benne zsuppos, kis ablakos házakban - nevezettel szemben. Ezt a temetőt ma teljes egészében akácok borítja. Egyetlen sírt még ma is gondoznak, Kacsóh Lajos ref.lelkész, a Dunántúli Református Egyházkerület főjegyzője, püspökhelyettes, kinek márvány síremléke még ma is áll, aki 1877 január 10-én hunyt el. Kutatásaim eredményeként állítom, hogy Kacsóh Pongrác zeneszerző nagyapja volt.

A másik temető a község délnyugati részén van, néhány éve használaton kívül. Ebbe a temetőbe kezdetben külön temetkeztek a reformátusok s keleti részébe^x más vallásúak. Ez a temető községi tulajdonban volt s jelenleg is van. Azonban idővel a külön temetkezést elhagyták, akkor már úgy temetkeztek, ahogyan a halálozás történt. Ebben a temetőben elég sok a jómóduak által készített, állítottatott márvány sírkő és a sírt körülvevő díszes vaskerítés. Ez a temető nem volt bekerítve, hanem földhányás volt körülötte / sánc / s orgonabokrokkal körül ültetve.

Amikor ez a temető betelt, akkor a községtől északnyugatra új temetkezési helyet jelöltek ki - 1965 körül - s itt már ravatalozót is építettek. Ez a temető dróthálóval van ~~betámasztva~~ bekerítve.

3. A községben nem tudnak arról, hogy temető lett volna is valamikor a templom körül.
4. A jelenlegi temető kissé magasabb helyen van, mint a korábbiak voltak. Ez néhány méter szintkülönbséget jelent a korábbiakhoz képest. Legalacsonyabb helyen a másadszor említett van, bár annak idején mint kántortanító, nagyon sok temetésen ott voltam, de a legnedve - sebb esztendőben sem tapasztaltam, hogy a megásott sírban valaha is víz lett volna. A talaj ugyanis eléggé homokos. A sírok a korábbi temetőkben csakugy, mint a jelenlegiben, kelet-nyugat tájolásúak.
5. A temetkezés rendje:

A halott bucsuztatása a háznál történt, míg korábban - a múlt században, de még e század elején is - a háznál csak énekeltek az iskolás gyermekek a kántor vezetésével és az ott megjelent gyászolók és a halottat kikisérő lakosság. Aztán a koporsót kocsira tették s a templomhoz vitték. Ott az ugynevezett " cintériumba " tették a koporsót és a pap a templomban " prédikálta " el a halottat s bucsuztatta el a hozzátartozóktól.

A halott a tiszta vagy az " első " szobában feküdt az ugynevezett " hidegágyon ", melyre már felöltöztetve tették, vagy ahogyan emlegették, " kinyujtóztatták. " De ott volt a megvásárolt koporsó is, melybe a halottas lepedőn fekvő halottat, a lepedő négy sarkát fogva, temetés előtt belehelyezték. A szobában külön ravatal nem volt, a koporsót két hokedlire vagy székre tették, míg a fedélét a falnak támasztották a szoba sarkában.

A virrasztásra meghívták a rokonokat, komákat, szomszédokat. De néhányan - főleg asszonyok - hívás nélkül is elmentek a " vérasztóba. " Ott halottas könyvből énekeltek, vagy zsoltárokat, mint a XC. zsoltár, Te benned bízunk eleitől fogva, a XXIII. zsoltás, Az Ur énnékem őriző pásztorom. Ezenkívül néhány olyan éneket, amit nagypénte-

ken és husvétkor szoktak énekelni.

Hogy a virrasztás hány éjjelen át történt, attól függött, hogy mikor történt a haláleset s a halottkém jelentése alapján mikorra engedélyezték a temetést. Ezt az is befolyásolta, hogy hol laktak az elhunyt rokonai s ha távolabb, mikorra tudták őket - legtöbbször valamelyik rokon által - személyesen értesíteni s mikorra tudtak azok megjönni a temetésre. Így aztán előfordult, hogy két éjszakán történt a virrasztás, de minden esetben éjfélig s akkor hazamantek, vagy ahogy emlegették, " elszéledtek a vérasztók. " Nyáron, a nagy melegben arra törekedtek, hogy minél előbb meglegyen a temetés. Amíg a halott bent volt a szobában, addig az ablakok zárva voltak. Azonban amikor a halottat kivitték temetni, azonnal kinyitogatták az összes ablakot és az ajtót is.

- a. Csak a fiatalokat - akár legény vagy lány volt az elhalt - vitték Szent-Mihály lován. A leányt is legények vitték s utközben többször cserélték, nehogy nehéz legyen. Ilyenkor a kocsit közepén mentek, a hozzátartozók utánuk, míg a távolabbi rokonság és a " kikiésérők " a járdán. A koporsót nem vivő legények a koporsó mellett mentek sötét, lehetőleg fekete ruhában, míg a leányok fehérbe öltözve. Ha legény volt a halott, vőlegényi bokrétát tűztek a ruhájára, ha pedig leány, akkor menyasszonyi koszorút tettek a fejére. Ha iskolás kora gyermek volt a halott és nem kellett neki nagy koporsó, akkor annak kétfelől erős fogantyút tettek a koporsóra és ketten a fogantyúnál fogva vitték. Fiataloknak a koporsóját fehér színűre festették be. Ugyanígy voltak a kisgyermekké is, akik még nem voltak iskolás koraik. Ha csecsemő halt meg, vagy egészen piciny gyermek, annak a koporsóját valamelyik keresztanyja, gyakran váltották is egymást menetközben, fejen, mint a vékát szokták, vitték ki a temetőbe.
- b. A szegényebbeket parasztkocsin vitték. Arra tették fel a koporsót, a koporsó mellé a fejfát, a koporsóra pedig a koszorukat. Amelyik koszoru nem fért fel a kocsira, azokat kézbevéve vitték a rokonok. A koszorukat leginkább otthon kötötték s csak a jobbmóduak vettek ké-

szem mülevéiből és művirágból csinálva a koporsónál. Fiatalabbnak lehetőleg fehér vagy halványsárga virágot, idősebbnek lilát, öregebbnek feketét. Még a szalagot is úgy választották meg, hogy a fiatalé fehér, a középkorúé pedig lila színű legyen. Általában papírból volt az arasznyi széles szalag, arany vagy ezüst színű felirattal, de a gazdagabbak selyem szalagot vettek a koszorura. A szalgra mindenkor feliratták, hogy melyik család vette. Mert a temetés utáni napon a halott hozzátartozója - leánya, menyé, anyja, testvére - kiment a temetőbe, hogy " egy kicsit kiréjja magát hozzátartozója utáni bánatában " és " mögigazgassa a siron a koszorukat." Valódi célja a látogatásnak az volt, hogy alaposan szemügyre vegyék, hogy melyik család milyen koszorut vett és tett a sirra. Ezt jól megjegyezték, mert ugyillett, hogy esetleges halálozás esetén legalább olyant kellett visszavinni. Otthon aztán meg is beszélte a család, hogy ki milyen koszorut vitt a halottra.

- c. Halottas vagy gyász kocsin - Szabásról vagy Lábodról hozzák magán koporsótól - csak a jobb módúakat vitték ki, mert a gyász kocsinak bérleti díja volt. Általában a koporsót, szemfedeleket és koszorukat árusítóknak gyász kocsijuk is volt, valamint egyéb kellékek is, mint a ház ajtajára felakasztható fekete drapéria ezüst színű szegéllyel, rajta a kehely és valamilyen bibliai felirat.

Korábban a temetőben nem volt ravatalozó, csak az ugynevezett " hullaház." Oda vitték ki az öngyilkosokat vagy esetleg meggyilkoltakat a azokat addig ott tartották, amíg a boncolás meg nem történt és a hatóság nem engedélyezte az eltemetést.

Kisbajomban az új temető megnyitása utáni években építettek megfelelő ravatalozót. Ma már ha valaki meghal, oda kiviszik, ott ravatalozásuk fel s onnan is van a temetés. Amikor az új ravatalozó elkészült, erős ellenállás volt, hogy mindjárt kivigyék a halottat és nem engedték a háztól való temetést. Elég sok vitája volt a községi vezetésnek, míg ma már megszokták és nincs ellenkezés.

Kisbajomban korábban - Molnár János - volt a koporsós, de ez még a

második világháboru előtti években.

A temetés idejét úgy határozták meg, hogy a rokonok, főleg a vidékiek megérkezessenek. Ha délelőtt volt a temetés, általában 11 óra tájban, délután pedig téli hónapokban 2 órakor, nyáron 3 órakor. Vasárnap délelőtt soha nem temettek. Ha délután - vasárnap volt a temetés 2 óra tájban volt. Ilyenkor istentisztelet alkalmával a pap a szószék-ről kihirdette, hogy a délutáni istentisztelet elmarad, mivel X.Y-nak lesz a temetése.

6. Kisbajomban a sírok hossza 220 cm, szélessége pedig 120-140 cm volt. Néha még ennél is szélesebb a felső része, mert a temető földje homokos volt, ezért ferdén / srégen / kellett lefelé ásni, nehogy beomolják. Így a sír felső része szélesebb, az alja, ahová a koporsót elhelyezték, keskenyebb volt.
7. Kisbajomban nem volt mód arra, hogy a régi temetőben magasabb helyre temessék el a halottat. Nem emlékszem, hogy a megásott sírban valamikor is lett volna víz.
8. Egyes családok gondoltak arra, hogy a közeli hozzátartozók - férj, feleség, gyermek, szülők - egymás mellett legyenek eltemetve. Ezek a " helet " megváltották, azaz külön fizettek érte az egyháznak s akkor nem volt szabad másnak a " megváltott hel " - re temetkezni. Kisbajomban a nem most használt temetőben alig egy-két családi sírbolt van. De azt megtették, hogy a kiásott sír oldalát kivájták, téglával kiboltozták s így a boltozat alá helyezték el a koporsót.
9. Azzal nem törődtek, hogy szegényebbek és gazdagabbak egymás mellé temetkezzenek. Azt, hogy vagyonosabbak, azzal mutatták ki, hogy vaskeletést csináltattak a sír körül, melybe valami díszfát, bokrot ültettek, később pedig márványkövet állítottak.
10. Korábban az öngyilkosokat a temető szélére temették el. Ugyancsak azokat is oda, akik esetleg megfagytak, vízbefultak és nem falubeli-el voltak.
11. Temetőn kívüli temetkezésről nem hallottam. Néhány halottat a második világháboru ideje alatt - a község frontvonalba esett s kiüri-

téskor otthon maradt civil halottat, akit az akna vágott agyon, házanak a telkén temették el. Ezeket később " felvették " s kivitték a temetőbe. De akad olyan is, aki a mai napig is portáján van eltemetve. Ugy szintén van néhány katonasír - magyar és német a faluban és a határban. Ezek közül néhány sír már el is pusztult, nem gondozta senki és nem jelöli semmi a helyüket, mint a háború után 10-15 esztendeig. De a faluban a templomtól délre van a szovjet hősi temető, ahol egyes sírokban és nagy, közös sírban vannak az elesett szovjet katonák eltemetve. Ezeket először a templom körül temették el s csak 1945 tavaszán és nyarán szedték őket fel és temették közös sírba. Ez a temető be van kerítve, virágosítva van és obeliszket emeltek a sír közepére. A tisztek nevei márványlapokra vannak felvéve. Van olyan, kinek hozzátartozója már több ízben is eljött és ilyen alkalomkor egy-egy hónapot itt tölt a községben s naponta friss virágot visz elesett férje sírjára. A falu északi részén van a bolgár temető, ahol elesett és összeszedett bolgár katonákat temették el. Ez is be van kerítve, rendszeresen gondozva, virágosítva s ugyancsak egy obeliszket van a sír közepén elhelyezve. Nagyon sok bolgár küldöttség látogatta meg már ezt a temetőt is.

12. A régi temetőben a gyermekeket külön parcellába temették. Elég sok kisebb-nagyobb fejfa jelezte, hogy régebben, különösen az első világháború előtt milyen nagy volt a csecsemőhalandóság, de még az iskolások között is, sőt a felnőtté válás előtt is sok bejegyzés található akár az egyházi, akár az állami halotti anyakönyvekben. Olyan, hogy gyermektemető, külön nem volt. A gyermekhalottaknál nem tettek különbséget, hogy esetleg vallásfelekezeti szerint temették volna el őket.
13. Nem temettek egy sírgödörbe több halottat, legfeljebb akkor, ha valami szerencsétlenség folytán haltak el egyidőben. De egymásmellé, főleg házastársakat, igen. Ugyancsak piciny gyermeket is anyja mellé, ha az netán szülés alkalmával meghalt. Ilyenkor a kisgyermek koporsóját anyja mellé tették úgy, hogy a sír oldalát kissé kivájták s a kis koporsót abba tették bele. De az is szokásban volt, hogy a csecsemő koporsóját anyja lábához, keresztbe téve helyezték el a sírban. Az a-

sonban eléggé gyakori volt, hogyha férj és feleség hamar haltak el egymás után, akkor úgy ásták meg a sirt, hogy az előbb elhalt koporsóját lehetett látni s a később elhalt koporsója érintette a korábban elhaltét lent a sírgödörben.

14. Egymás fölé temetés - sírgödörben - nem volt szokásban. Ez csak akkor, ha ugynevezett " kriptát " csináltattak s az akkora volt, hogy nem fértek a halottak koporsói egymás mellé, akkor erős vasgerendára helyezték a koporsót, tették az előbb elhalt fölé.
15. A sírgödört általában a komák, vagy idősebbeknél a " körösztgyerűkők " szokták megásni. Ezeket valamelyik közeli hozzátartozó hívta meg. Ha a temetés délelőtt volt, akkor már előző nap, ha pedig délutánra esett abban az esetben a kora délelőtti órákban. Annyian szoktak lenni, hogy időben el tudják készíteni. A sírásás közben ittak, vittek ki nekik bort a halottas háztól, s gyakorta emlegették az elhunyt jó tulajdonságait, nemegyszer mondva, hogy " az Isten nyugosztalja szögényt. " De ha az elhaltnak nem voltak komái, hozzátartozói, keresztfiai, akkor a szomszédok és a jó barátok ásták meg a sirt. Mintegy 10-15 esztendeje azonban már legtöbb halálozás alkalmával fogadott sírásókkal ásatják meg, mondogatván, hogy azoknak nem kell külön " készíteni ", ennivalóval traktálni őket. Ezek a fogadott sírásók a sírásási díjon kívül kapnak egy-két dl pálinkát s egy üveg bort, míg a komák és a keresztfiai már sírásás előtt is ettek, meg a toron is ott voltak a halottasháznál.
16. Azt tartották, hogy a sír olyan mély legyen, mely szerint egy közepes nagyságu ember nem látszik ki belőle. Így kb. 170 cm mélységűre ásták ki.
17. A szólás - mondás is úgy járta, hogyha valakinek nem volt birtoka - földje -, akkor azt mondta: neki a temetőben van egy 51 hosszú és fél 51 széles földje. Ez az övé, ezt tőle senki el nem veheti. Így tehát olyan 2 m hosszú és 1,2 méter szélesre ásták ki a sírokat. Már említettem, hogy a régi temető homokos volt, így a szélessége fent nagyobb volt, mint az alján. De azt is szokták mondani, hogy

három lépés hosszú, másfél lépés széles a sir. / Egy lépést 70-75 cm-nek számítottak. /

18. Mellékgödörös sirba csak piciny gyermekeket szülők mellé, esetleg feleséget. Másokat mellékgödörbe nem temettek.
19. Kisbajomban nem tettek különbséget, ha férfi vagy nő halt meg, hogy hová és miként temessék el. Általában egymásután, a halálozás sorrendjében temetkeztek. Abban az esetben volt ez másként, ha volt már előre megváltott sirhely hozzátartozók mellett.
20. A gyermeket, ha volt rá mód, szülők mellé, a csecsemőt - ha anyja is meghalt, amellé, ha a szülők éltek, külön helyre temették el. Arról nem tudok, hogy a nagyszülőkhez temették volna.
21. A mostani temető előtti fel volt árkolva - " főböntöve' ", s belül orgonabokrokot - szelöncét - ültettek. De a déli részén fagyal bokrok voltak.
A jelenlegi temető már oszlopokon drótfonattal van bekerítve.
A régi temetőbe már annyian temetkeztek, hogy a bejárat előtt vetették le a kocsiról a koporsót s úgy vitték a sírok között két erős rudon, mert kocsit már nem tudott bemenni.
A jelenlegi temetőnek vaskapuja van s rendes ut vezet a ravatalozóig.
22. Kisbajomban gyümölcsfa nem volt a temetőben. De volt néhány fenyőfa, szomorufűzfa, gledicsia /jézuskenyérfa /. Ezenkívül többféle bokor, így orgona, fagyal, tuja - ezt cidrusfának is nevezték - , a már nem használt részen magról kelt akác, ami az utóbbi időben nagyon elszaporodott s már nem tudták teljesen kiirtani.
23. A sírokra árvácskát, violát, törpe őszi rózsát ültettek. De többen az ugynevezett porcsint, mely a sirt teljesen befutotta s elborította. Ez szerette a homokos talajt, nem volt vizigényes. Gyakorta lehetett látni a fehér színű, ugynevezett fátyol virágot is. Egy-két helyen futó, ugynevezett baba-rózsát is lehetett találni fehér és rózsaszinben. Aki sírkövet is állíttatott, annak a talpazatán vagy a mellette lévő virágtartóban volt a " kövi rózsza ", mely szá-

razság idején is hosszasan megmaradt vastag, pikkelyes leveleivel. Ennek a levelét szokták fülfájás esetén összetörni, levét ruhán át kicsavarni és a fülbe csepegtetni azzal, hogy ez a fülfájást megszünteti és a beteg fület meggyógyítja.

24. Kisbajomban a régi temetőben sem kereszt, - nagyobb méretű fából vagy kőből - nem volt.
25. Mellékelve fejfarajzok
26. A fejfát különösebben nem nevezték, minthogy gyakran lehetett hallani így, hogy "fejfa." Egy-két alkalommal hallottam, hogy "sirfa", de úgy is, - ezt ugyan nem reformátusoktól -, hogy "sirköröszt," "sirkörösztfa. Ha elhalt kisgyermeknek nem készítettek fejfát, akkor úgy emlegették, hogy " táblát " tettek a fejéhez.
27. A fejfának van eleje, ezen van a csipkézés, gomb vagy " csücsök, " amelyt úgy fűrészelték ki. A földhen lévő része vagy annak kiálló kisebb része a fejfa " tüje " / töve /, melyet nem faragtak meg, hogy ne korhadjon / rohadjon / meg hamar. Ezt gyakran kátrányba mártották, illetve kátránnyal mázolták be.
- 28-29. A fejfáknál a férfiakénál és a nőkénel nem volt különbség nagyságban. Férfiakéra felül gombot vágtak ki, míg a nőkénel oldalt " csücsök " volt. A gyermekeké kisebb, alacsonyabb volt, csak /vagy / táblát készítettek. De úgy, hogy a felső részére 4-5 cm-es léccet szegeztek, hogy a felírást - legalább is egy idejig - védje az esőtől, nehogy azt " időnap előtt " lemossa.
30. A fejfákat külön festékekkel nem festették be. Korábban natur színben hagyták. Később azonban valami lakkfélével - szintelen - vonták be. Ez bizonyos védelmet is nyújtott s hosszabb ideig el lehetett olvasni a felírást. Volt olyan, aki évente, miután gyöckérkefével lekeféltte a fejfát, lakkal átmázolta, hogy fényes legyen s tovább tartson.
31. A fejfán nem jelölték a halál módját. Pl. hosszantartó betegség, hirtelen halál, öngyilkosság vagy gyilkosság, esetleg egyéb szerencsétlenség, pl. fáról való leesés, vízbeesés.
32. A fejfán díszítésül megtalálhatók a körzővel / cirklivel / felrajzolt

csillag vagy szomorufüz. Ezek mindenkor a fejfa felső részén voltak. A csillagot körbe foglalták. Ezenkívül a fejfa szélén és allján gömbölyített vésővel faragták a 25. alatti vázlatos rajz szerinti díszítést.

- 33-34. A politurozás a fejfe elkészülte után került rá, gyakran két-három rétegben is, hogy az tovább tartson. Gyorsan száradó politurt, lakkot használtak, melyet boltban vásároltak.
35. A díszítést mindenkor a homlokrészre karcolták, illetve vésték fel a felirat fölé. Nem nagy változatosságokat lehetett találni a fejfákra vésett díszítésekben. Ezenkívül inkább egyszerűek, mint változatos, gazdagabb mintákat vésték volna fel.
36. Általában néhány forma volt az uralkodó. Más, nem megszokottat, nem lehetett találni. Ugy tűnik, hogy idegen, illetve máshonnan hozott mintát nem alkalmaztak, nem készítettek máshol használatos fejfa típusokat, formákat.
37. -----
38. A fejfa anyagául kiszáradt tölgy vagy akácfaát használtak. Erdőirtások alkalmával már kiválasztották a fejfának való fát, amelyik görcsmentes volt, hogy jól ki lehessen dolgozni és a betüket rávésni. Arra is ügyeltek, hogy a vastag fákat úgy hasítsák el, hogy a "szála" szépen hosszában legyen. Az így kiválasztott fát a félszerbetették, hogy ott alaposan kiszáradjon. De nem egy helyen a pajta oldalára volt drótra felakasztva vagy a padlásra feltéve. Néha éveken, sőt 10-15 évig is szárították a fát, míg abból egyszer fejfát faragtak s a betüket rávésték. A fejfákat úgy készítették, hogy az kb. 150 cm-re kiálljon a földből, tehát teljes nagyságban legyen legalább 220 cm nagyságu. Vastagsága 5-7 cm-nyi, míg szélessége / lapja / 25-30 cm között változott. Ha az allja elkorhadt, a fejfát akkor sem dobták el, hanem lejjebb ásták. Így néha már csak az eredeti nagyságának fele volt meg. Azt tartották, hogy a fejfát eldobni nem szabad, sem eltüzelni, mert aki a fejfát eldobja, arra baj vagy betegség száll, aki pedig a fejfát elégeti, az a tulvilágon sokat szenved a tűzben. / Ez már a pokol-

lal és a purgatóriummal kapcsolatos./

39. Általában az alábbi szövegű és formájú sírfeliratokat lehetett találni. Ugy írom, ahogy azok olvashatók voltak. Nem változtattam meg a helyesírási és betűalakítási formákat, sőt az elvélasztásokat sem. Ugyancsak használtak rövidítéseket is. Ezek értelmezését is jelzem. Itt nyugszik Istenben boldogult KOVÁCS JÁNOS. Szül. 1867 Április 9. Megh. 1922 Júl. 5. BÉKE PORAIRA

ITT NYUGSZ-IK öz. PAP JÓSEF NÉ VARGA LIDI AKI ÉLT 68 ESZTEN-DÖT. MEGH - ALT 1913 ZEP. 18-1KÁ N. A B.F.R.A. (A boldog feltámadás sciénye alatt.)

É gyászra sírba' vázja a Fel támadást Jézus Kríztus által egyetlen gyermekünk István Jánoska akit elragadt a kányóstelen halál 7 esteudás korába. Megh. 1911 Pünkösd nap - tyan. Hóttukig gyászójják. Móratos Szüleji

A régebbi fejfákon zárómondatként lehetett olvasni bibliai idézeteket. Így ilyet: Az Ur az én pásztorom. XXIII.zsolt. Mert megemésztetnek mint a füst az én napjaim. CII.zsolt. Én vagyok a feltámadás és az élet, aki én bennem hiszen, ha meghal is él, János ev. 11.25.

Verses feliratot nem találtam.

40. A fejfákra a feliratot korábban az 1930-40-es években Faggyas József ács véste fel, aki a fejfákat készítette. Mivel egyedüli ácsmester volt a faluban, majdnem minden fejfát ő készített. Nála rendelték meg. Ha valaki nem tudott fejfának való fát vinni, akkor nála mindig volt tartalékban több éves kiszáradt fejfának való s abból lehetett válogatni. Az elhalt családtagjával általában megbeszéltek, hogy milyen alakú, formájú legyen, csillag vagy szomorufüz kerüljön rá s mi legyen a szöveg. Ezt egy noteszba vagy kalendáriumba leírta tintaceruzával. Ha valaki nem tudott dönteni a szövegben, akkor a régebbi írásokat elővette s ajánlotta. De nem egy olyan is volt, aki rábizta a fejfa készítőre a szöveget, csak egy a nevet, a halálozás idejét, a születés idejét adták meg és jegyezték fel.

41. Ha esetleg bibliai vagy zsoltár szöveg került a fejfára, azt az elhunyt családja előzőleg megbeszélte és már leírva vitték a fejfakészítőhöz. Arra a fejfa/készítő sokszor nem ügyelt, hogy a szöveg hogyan fér el a fejfán. Ahogy éppen befejeződött egy sor, nem törődve elválasztási helyességgel, a következő betű már a másik sorba került. Ezért elég sok - helyesírási szempontból - hibás felirat került a fejfára. A betűk nagyságára csak magasság szempontjából ügyelt, hogy az egyes betűk milyen szélesek, milyen "vastagok," arra már nem. Hogy milyen magasak legyenek, azt úgy végezte, hogy ceruzával két vonást húzott és azok közé véste a betűket. Eléggé gyakori volt, hogy az S betűt fordítva vésték fel, úgy hogy azt esetleg Z-nek is lehetett volna olvasni, ha éppen szögletes lett volna a felső vagy az alsó része.
42. Faggyas József ács halála után a fejfákat Óh József asztalos készítette. Gyermekeik más foglalkozást választottak, így fejfakészítő dinasztia nem alakult ki, korábbiról pedig nem tudok. Faggyas József 60 év körüli volt, amikor meghalt 1940 körül. Jelenleg Óh Józsefen kívül Putorek Ferenc készít fejfákat Kisbajomban.
43. Kapufőfákon nem alkalmaztak helyi fejfaformákhoz hasonló díszítőanyagokat. Erre nem emlékszem és nem is hallottam róla, hogy ilyen lett volna.
44. Ha valaki betegeskedett és lesoványodott, azt szokták mondani róla, hogy nem sok van neki vissza, mert majdnem át lehet látni a fülén. Hamarosan eldobja a kanalat, hamarosan feltesszik a Szent Mihály lovára. Tréfásan azt is emlegették, hogy hamarosan Szent Péterrel parolázik. Ezt mondták arra is, akinek "hamaszine", / szürke / volt. Ha hosszú ideig betegeskedett s ágyban fekvő volt s le akart szállni az ágyáról, anogyán mondták, hogy "lekészül", akkor már hamarosan várni lehetett a bekövetkező halálát. Ha valaki többször elhalt szüleivel vagy hozzátartozóival álmodott és ezt elmondta, akkor arról beszéltek, hogy már "keresik, hívják s az illető hamarosan meghal."

De ezt mondták akkor is, ha álmában valakit a beteg fehér ruhában láttak. Ugyancsak - sok volt a fiatalok között is a tbc-s beteg - azt mondták, ha valakit koszorusan, menyasszonyi ruhában láttak álmukban, hogy várja az égi " vőlegény vagy menyasszony. " Aki fogfájással álmodott, az is halottat jelentett, de nem hozzátartozót.

Ha este vagy éjszaka kúvik / halálmadár / vijjogott a közelben, mondták, hogy hamarosan halott lesz. De ezt emlegették akkor is, ha kutyák hosszasan, szinte panaszos hangon vonyítottak. Akkor is halottat vártak, ha a harangozás befejeztével még kondult a harang. Ha egyet, akkor azt mondták, hogy nő, ha kettőt, akkor azt, hogy legközelebb férfi lesz a halott a faluban.

Amikor valaki meghalt, lefogták a szemét s míg ki nem hült, fém pénzt tettek a szempillájára, nehogy a szeme nyitva maradjon, mert akkor nem lesz nyugta a sírban, mert látja, hogy mi van fent a föld felett hozzátartozóival.

A halottat, amikor az meghalt, nem volt szabad mindjárt hangosan siratni. Azt mondták, hogy " visszásírják " s utána rettenetes szenvedés és kínlás után tud majd véglegesen meghalni. Ahol a halott feküdt, ott a tükröt ruhával letakarták, mert minden fényesség és csillogás zavarta volna a halottat Örök álmában.

A virrasztásra nem volt szabad hajadonfővel menni. A nők fekete kendővel kötötték be a fejüket, a férfiak pedig a virrasztás ideje alatt fejükön tartották a kalapot, télen a báránybőr sapkát és azt egész idő alatt nem is tették le.

Amikor a halottat betették a koporsóba, mellé tették legkedvesebb használati tárgyait, így pipáját, dohányzacskóját, botját, kését, mert azt tartották, hogy azok a másvilágon is kellenek majd a halottnak s ha nem találja, akkor a lelke majd hazajár érte s ez háborgatja az itt maradt élőket. A nagyon vallásosnak, főleg az asszonynak koporsójába tették az énekes / zsoltáros / könyvét is.

A temetés alkalmával, amikor a hántor a gyermekekkel énekelni kezdett, illő volt hangosan, jajgatva sirni s kezdeni elsorolni az elhalt

jó tulajdonságait. Ebből néha nagyon fárasztó szöveg, mosolygásra készítő alakult ki, ami a síró hozzátartozóknál nem tudatos, hanem spontán szövegrögtönzés volt. Ezt néha a síró többször is megismételte.

Amikor a pap elkezdte a beszédét, ismét illő volt hangosan sírni. Különösen akkor, amikor a prédikációban a halottat a hozzátartozótól kezdte bucsuztatni.

Ez megismétlődött még akkor is, amikor a koporsót feltették a kocsira vagy a gyászkoocsira s vitték ki az udvarból a temetőbe. De így volt ez a sírba való leeresztéskor, a földelés megkezdésekor, a fejfa elhelyezésekor is.

Illő volt, hogy addig mindegyik hozzátartozó ott maradjon a sírnál, amíg azt teljesen el nem rendezték a sírásók és a koszorukat is el nem helyezték a síron.

Arra nagyon ügyeltek, hogy hazafelé menet a temetőből, vissza ne tekintsenek a sír felé, mert akkor a halott lelke hét héten át minden éjjel hazajár s nem lesz nyugta a sírban.

Amikor a temetőből hazaértek, már az udvaron egy székre ki volt téve egy kis teknő, benne víz, mellette szappan és törülköző. Mindenkinek meg kellett mosni a kezét vagy csak belemártani a vízbe, hogy " megtisztulva " mehessenek majd be a szobába, ahol már meg volt terítve, ahol a " tört " tartották.

A tőron ott kellett ülni a férjnek vagy a feleségnek. Bár ezek nem ettek semmit sem - ez illetlenség lett volna a nagy gyászban - de állandóan kínálgatni kellett a rokonokat, komákat, meghívottakat.

A temetést követő első vasárnap - főleg az asszonyoknak - tiszta feketében el kellett menni a templomba. Az is szokásban volt, hogy amikor esztendő végén, Szilveszterkor, tartott hálaadó istentisztelet alkalmával felolvasta a pap, hogy kik haltak meg, mindenkor nagy volt a sírás azoknál, akiknek abban az évben halt meg hozzátartozójuk.

Mindenszentekkor Kisbajozban a reformátusok is ki szoktak menni, a temetőbe. De nemcsak virágot és koszorút vittek, hanem gyertyát is

égettek a siron. Ilyenkor többen összeálltak - férfiak és nők ve -
gyesen - s amíg élt, Balogh Imre harangozó vezetésével halottas é -
nekeket is énekeltek. Ezeken a mindenszenteki temetői összejövetele -
ken sem a pap, sem a kántor nem szokott résztvenni.

Mindezek a szokások hosszú, azt lehet mondani, évszázadok alatt
alakultak ki. Ma már mind kevesebb és kevesebb maradt meg belőlük,
hogy élne is. A virrasztás teljesen elmaradt, hisz a halottat kivi -
szik a ravatalozóba, a temetőbe. Tort is csak az idősebbeknek tartá -
nak, főleg akkor, ha az volt a kívánsága. Legfeljebb a vidéki roko -
nokokat hívják - hajtják be temetés után - egy kis falatozásra.

Nincs szükség gyászkozsira sem, hisz a ravatalozóból vagy az elől
van a temetés. Ma már a harangoztatás sem úgy van, mint régen, hogy
a jobbmodu emberek többet harangoztattak elhalt hozzátartozójukért,
azok meg tudták fizetni az egyháznak a harangoztatási díjat.

Fejfa sem készül, csak táblát vesznek, hogy utána megrendeljék
a " kőfejfat ", mely ugyan nem márvány, hanem műkö s rajta mintegy
40 x 40 cm-es márványtábla. Ezen már csak név van, a születési év
és az elhalálozás éve. Legfeljebb még annyi, hogy : " Drága szüleink -
nek állították gyermekei." Ezen a márványtáblán már nincs csillag,
sem szomorufüz. Hanem aluminiumból készült kehely, a " gyónópohár ",
mely vagy arany vagy ezüst színre van festve. Ezt helyezik el a sir -
tábla mellé a műköre. Gyakori, hogy a házaspár kőfejféjára ugyancsak
kőből kifaragott vagy cementből kiöntött galambpárt helyeznek el.
A feliratot évente, vagy kétévenként feketére, ezüstre vagy aranyra
kifestik. Sokan keretet készíttetnek a sir körül, hogy le ne foly -
jon a föld, melybe virágot ültetnek s a kőfejfa vállán elhelyezett
virágtartóba tesznek élő virágot, de gyakori ma már a művirág is.
Aztán többen leöntetik a betonkeret közét betonnal, így már nem kell
a sirt kapálgatni, virágot ültetni s öntözgetni. Legfeljebb a fejfa
előtt van néhány tő virág.

Mindenszentekre mindenki kitisztítja a sir környékét, virágot
és koszorút visznek ki. Még a távolabbi hozzátartozók is megjönnek
ilyenkor.

Kisbajom után Kutason éltem 27 esztendeig. Itt már nem voltam kántor, így ritkábban jártam a temetőre. Legfeljebb akkor, ha valaki ismerős halt meg s kikisértük utolsó utjára. Mégis, amit hallottam, láttam, s tudok, azt most papírra vetettem.

Reformátusoknál a temetkezés módjában nem volt különbség a két közösség lakói között. Legfeljebb annyi, hogy mivel a kutasiak módosabbak voltak, sok mindent láttak a földbirtokosoknál és eltanulták tőlük, utánzózták azokat, így "fényesebb" temetéseket rendeztek.

Kutason kettő, illetve a legújabbat, mely csatlakozik az előbbihez, három temetőről beszélhetünk. Kutason sem temetkeztek elkülönülten a különböző vallásfelekezetűek, hanem sorba, egymás mellé.

A régi, az ugynevezett őtemető, közvetlenül a falu északi részén van. Ide már nagyon régen, több mint 100 éve nem temetkeznek, csak a földbirtokosok, mert azoknak családi sírboltjuk volt, illetve ma is megvan. Legutóbb - néhány esztendeje - özv. Huszár Aladárnét temették ide. Ez a temető is körül volt árkolva, de lassan az árok betemetődött. Sok orgonafa van még ma is a temető környékén. Itt van eltemetve Papp László honvéd huszár százados is, aki 1864-ben halt meg s ma is meglévő márvány síremlékére rávésve, hogy az 1848-49-es szabadságharc hős bajnokának. Majdnem mellette van eltemetve Vikár János ref. lelkész - 1891-ben halt meg - aki Vikár Béla népzenekutató hozzátartozója, egyesek szerint édesapja volt. Vikár János 1856-1866 között Hetesen lelkészkedett, s Vikár Béla 1859-ben született. Innen került Kutásra papnak és itt élt haláláig. Legalább is így beszéltek Kutason, mikor ott éltem.

A másik temető a falu keleti részén van Kutas-Nagybajom-i műút mentén. Ma már ide is csak azok temetkeznek, kiknek kriptájuk van, vagy elhalt hozzátartozója.

Egyik temető sem volt egyházi kezelésben. A közvetlenül mellette lévő temetőt 1963-ban nyitották meg, ahol 1968-ban korszerű ravatalozót építettek s 1972 körül a vizet is bevezették, hogy a sírokat öntözni lehessen.

Az előbbi temető és a jelenlegi is beton oszlopokra erősített erős drótfonattal van bekerítve. Mindegyik temető földje homokos. Vízre nem emlékszem, hogy temetéskor lett volna a sírban.

Az előbb említett első két temetőben kelet-nyugat irányúak voltak a sírok, a jelenlegi temetőben pedig észak-déli tájolásúak úgy, hogy a koporsóban a halott feje délre van, itt vannak a fejfák, jóformán mind műköből készült.

Korábban a háztól temettek. Hogy megépült a ravatalozó, így ezután már innen temettek. Itt is az első egy-két halottnál nagy volt a család ellenállása, nem akarták a halottat kivinni, hogy ott legyen felravatalozva.

Már utaltam rá, hogy ebben a községben nagyobb hagyománya van a nagycsaládi temetkezésnek. Pl. 1975-ben elhunyt ifj. Pécz József még nagyapja által építtetett sírbojtba lett eltemetve korábban elhalt szülei mellé. Ide kívánkozik halála után ma még élő nénje, Bárány Jánosné sz. Pécz Erzsébet is. De sokakat - főleg házastársakat - egy - más mellé temették.

Az első temetőben még jól látható a vagyon szerinti differenciáltság, később ez már nincs meg. Ott még a nyugati dombosabb részre temetkeztek a jobbmódúak. Az új temetőben is volt rá kísérlet, amit azonban a helyi tanács csirájában elfojtott s nem engedte, hanem csak a sorba való temetkezést. De az elhalt mellett közeli hozzátartozója részére a sírhelyet ma is meg lehet váltani.

A tanács kijelölt egy parcellát s " dízsírhelyként " adományozza. Jelenleg ketten vannak itt eltemetve. Bán Imre volt tsz elnök, a tanácsok megalakulásától kezdve haláláig tanácsos. Másik Bók László állami gazdasági főkönyvelő, a helyi Hazafias Népfront alelnöke.

Ebben az új temetőben kezdetben kijelöltek csecsemők, gyermekek részére egy temetkezési parcellát. Azonban a csecsemőhalandóság alacsony, így megszüntették. A régebbi temetőkben voltak gyermekek-csecsemők részére temetkezési parcellák.

Temetőn kívül - saját földjére - annak idején földbirtokos család temetkezett, akik nem reformátusok voltak.

Korábban rokonok, komak készítettek el a sírgödöröket, néha még ma is, de mind többen fogadott sírásókkal ásatják meg, mely a tanács által meghatározott hosszúságu, szélességü és mélységü.

A régebbi temetőkben található orgona, fagyal, szomorufűz. Gyümölcsfák nem voltak.

Korábban szekfűt, fűtyolvirágot, sárga és fehér nárciszt ültettek a sírokra. Ma mindinkább árvácskát és rózsabokrokat.

Egy-két kereszt - 80-100 éves - van a temetőben.

A fejfáknaál itt sem találkoztam nemek szerinti megkülönböztető jegyekkel.

A többi hasonló a Kisbajomban hallottakkal és irtakkal.

Kiss József

Kiss József

ny.ált.isk.igazgató.

P é c s .

Szamuely Tibor u. 1/b. I.6.

7633

Tejfa tipusok - ref. - Kisbajomban

